

# DE BETEKENIS EN DE ROL VAN DE GENTSE DOMINICANEN IN DE BESTRIJDING VAN DE REFORMATIE

Jan Verdée<sup>1</sup>

Veel bedelmonniken waren verwoede tegenstanders van de reformatie, niet in het minst omdat ze zelf in deze periode het mikpunt waren van kritiek. Ze waren vooral actief in de steden en speelden er een belangrijke rol. Er waren in deze periode vier grote bedelorden: de franciscanen, dominicanen, augustijnen en karmelieten. De dominicanenorde had een belangrijk klooster in Gent dat in 1228 werd opgericht. Historici lijken vandaag de dag het belang van de bedelorden tijdens de 15<sup>de</sup> en 16<sup>de</sup> eeuw te ontdekken. Voorheen werd hun belang sterk onderschat. Men ging er vaak vanuit dat de broeders in de latere middeleeuwen niet langer in staat waren om de hoge idealen van hun stichter na te leven. We zien inderdaad dat de broeders in de 15<sup>de</sup> eeuw niet allemaal even strikt het ideaal van armoede volgden. Dit leidde tot de introductie van de observantiebeweging. Deze observantiebeweging was van groot belang voor de heropleving van de bedelorden in Europa. Haar doel was de regel van de orde strikter te doen naleven en een einde te maken aan de mistoestanden binnen de kloosters. Het Gentse dominicanenklooster speelde hierin een voortrekkersrol. Het speelde onder leiding van Joannes Utenhove een bepalende rol in de oprichting van de Hollandse Congregatie in 1464. Deze congregatie verenigde alle hervormde dominicanenkloosters gelegen in de Nederlanden en moedigde de hervorming aan. Ook later in de 16<sup>de</sup> eeuw speelde het klooster een relatief belangrijke rol in de Nederlanden. In 1515 werd de Hollandse Congregatie afgeschaft. Het Gentse klooster maakte vanaf dan samen met de andere Nederlandse kloosters deel uit van de Nederduitse provincie of *Germania Inferior*. Deze nieuwe provincie nam de strenge observantieregels van de congregatie over, hoewel deze regels in de 16<sup>de</sup> eeuw meer en meer geschonden zouden worden.

In dit artikel bespreken we hoe en in welke mate de Gentse dominicanen precies reageerden op de reformatie. De dominicanen hadden verschillende wapens waarmee ze de reformatie konden bestrijden. De hoofdtaak van de bedelorden was de zielenzorg aan de stedelingen. Zij moesten het geloof verspreiden en verdedigen onder de bevolking<sup>2</sup>. Daarom was prediken voor hen

---

<sup>1</sup> Dit artikel is gebaseerd op de masterscriptie: J. Verdée, *De betekenis van de Gentse dominicanen vlak voor en tijdens de reformatie*, Gent, 2008. Ik dank prof. dr. A.-L. Van Bruaene voor haar hulp. Gebruikte afkortingen: SAG: Stadsarchief Gent; DAG: Archief van de Gentse dominicanen.

<sup>2</sup> R. N. Swanson. *Religion and Devotion in Europe, c. 1215-c.1515*, Cambridge, 1995, p. 52.

een belangrijke taak. De bedelorden hebben veel grote predikers voortgebracht. Deze preken waren zeer populair bij de gewone bevolking. Ze bleven ook erg belangrijk tijdens de reformatie. De dominicanen gingen in hun preken vaak razend tekeer tegen de reformatoren<sup>3</sup>. De bedelmonniken hadden nog andere instrumenten ter beschikking in de strijd tegen de reformatie. We hebben onderzocht of de Gentse dominicanen de ketterij bestreden in hun geschriften. Hun publicaties konden echter ook worden aangewend om de lekendevotie aan te moedigen. Broederschappen waren eveneens belangrijk voor de lekendevotie. We zijn nagegaan of ook de Gentse dominicanen hier gebruik van maakten. Ook censuur behoorde tot het takenpakket van de dominicanen. Hoe vulden de Gentse dominicanen deze rol in? Hun taak als pauselijk inquisiteurs was hier nauw mee verbonden. Welke repercussies hadden al deze activiteiten op de populariteit van de dominicanen in deze woelige periode? Ook hun populariteit kon immers een belangrijk wapen zijn in de strijd tegen de ketters. Door een antwoord te formuleren op deze vragen willen we de rol en betekenis van de dominicanen in het zestiende-eeuwse Gent blootleggen.

Hoewel een groot aantal bronnen is vernietigd ten gevolge van de Beeldenstorm, de verjaging van de dominicanen uit hun klooster in 1578 en omstreeks de Franse Revolutie, troffen we toch in het archief van de dominicanen te Gent, het stadsarchief van Gent en daarbuiten (voornamelijk in uitgegeven bronnen) een voldoende gevarieerd aantal bronnen aan om een beeld te krijgen van de activiteiten van de dominicanen in Gent tijdens de reformatie. Het huidige archief van de Gentse dominicanen bezit een belangrijk document met betrekking tot de kloosterlingen waar dit artikel voor een groot deel zal op steunen. In een boek getiteld *Liber professorum et defunctorum* vinden we de opsomming van inkleding en professies van 1508 tot 1792 en een *necrologium* vanaf de stichting in het jaar 1322<sup>4</sup>. Een *necrologium* is een register met overleden broeders. De professielijst is een lijst van alle ingeklede en geprofeste broeders. Beide lijsten zijn kopieën van oudere niet bewaarde lijsten. Een belangrijke bron voor zowel de individuele kloosterlingen als het klooster zijn de akten van de provinciale kapittels. Voor onze periode hebben we gebruik kunnen maken van de uitgave van A. De Meyer van de besluitvorming van alle convocaties<sup>5</sup> van de Hollandse Congregatie (1465-1515)<sup>6</sup>. Hierop volgen onmiddellijk de kapittels van de Nederduitse provincie, waarvan de akten

<sup>3</sup> L. Taylor, *Soldiers of Christ: preaching in late medieval and reformation France*, Oxford, 1992, p. 2-9.

<sup>4</sup> DAG, nr. 2039. De uitgave van Ph. Kervyn de Volkaersbeke in: *Graf- en Gedenkschriften der Provincie Oost-Vlaenderen*, Blommaert Ph. (eds.), Reeks 2, deel I, Gent, 1866, p. 109-117 is niet volledig en bevat fouten.

<sup>5</sup> Gelijkwaardig aan de kapittels van een normale provincie van de orde.

<sup>6</sup> A. De Meyer (ed.), *La congrégation de Hollande ou la réforme dominicaine en territoire bourignon 1465-1515*, Luik, 1946.

## DE GENTSE DOMINICANEN IN DE REFORMATIE

uitgegeven zijn door S.P. Wolfs tot 1559<sup>7</sup>. Allerhande bronnen m.b.t. de Gentse dominicanen werden ook uitgegeven in het - voor het overige verouderde - werk van Arts<sup>8</sup>. Daarnaast was ook de reeks *Bouwstoffen voor de Geschiedenis der Dominicanen in de Nederlanden* van pater Bogaerts onontbeerlijk. In deze reeks zijn talrijke bronnen betreffende de predikheren in de Nederlanden uitgegeven<sup>9</sup>. Een externe bron waarop we gesteund hebben is het *Register van onderhoudsgelden, toegekend aan de geestelijken uit Gent en omgeving wier bezittingen in beslag genomen zijn*. Dit is een momentopname van alle kloosterlingen die in 1578 tot het Gentse klooster behoorden net voor de verdrijving<sup>10</sup>. Ook verhalende bronnen waren nuttig voor ons. De kroniek *Beroerlicke Tijden* van Marcus Van Vaernewijck (1518-1569) was voor ons het belangrijkste<sup>11</sup>. Van Vaernewijck was een overtuigd katholieke Gentenaar. In zijn kroniek beschrijft hij de periode van juni 1566 tot november 1568 en – wat voor ons zeer nuttig is – hierin heeft hij heel veel aandacht voor de religieuze troebelen in deze periode. Het grote voordeel van deze kroniek is het meerstemmige karakter ervan. Hij laat steeds de mening van anderen in zijn kroniek weerklinken. Tegelijkertijd peilt hij ook naar het waarheidsgehalte van de berichten die circuleren<sup>12</sup>.

### 1. Prediking

Prediking was de belangrijkste taak van de dominicanen en was, zeker tijdens de reformatie, een belangrijk middel om het geloof te verspreiden. Om de krachten beter te doseren en ongewenste concurrentie te vermijden, ontwikkelden de bedelorden in heel Europa een systeem waarin elk klooster een bepaald gebied toegewezen kreeg om er het monopolie van de prediking uit te oefenen. Hieraan gekoppeld werd in deze gebieden ook gebedeld om aalmoezen. Dit monopolie gold natuurlijk alleen voor de broeders van dezelfde orde. Deze gebieden heetten *terminarii* en werden verdeeld door de provinciekapitels. Bij de grensbepalingen maakte men gebruik van elementen uit de kerkelijke en politieke indeling, maar deze speelden geen determinerende rol. Ze vielen bijvoorbeeld niet samen met bisdommen. Deze termijndelingen

<sup>7</sup> S.P. Wolfs (ed.), *Acta capitulorum provinciae Germaniae Inferioris ordinis fratrum praedicatorum ab anno MDXV usque ad annum MDLIX*, 's-Gravenshage, 1964.

<sup>8</sup> J. Arts, *De predikheeren te Gent 1228-1854*, 2 dln., Gent, 1913.

<sup>9</sup> Bogaerts, A.M., *Dominikanen der Nederlanden in de registers der magisters-generaal. Deel I, II en III. 1386-1669*, Brussel, 1974 (*Bouwstoffen voor de geschiedenis der Dominicanen in de Nederlanden*, XII, XIII en XIV).

<sup>10</sup> SAG, Reeks 94 bis, nr. 12, f°34r°-35v°.

<sup>11</sup> F. Vanderhaegen(ed.), *Van Vaernewijck Marcus. Van die beroerlicke Tijden in de Nederlanden en voornamelyc in Ghendt, 1566-1568*, Gent, 1872.

<sup>12</sup> K. Lamont, *Het wereldbeeld van een zestiende-eeuwse Gentenaar (1518-1569). Een proeve tot mentaliteitsgeschiedenis op basis van een zestiende-eeuwse kroniek*, Gent, 2005, passim.

waren afbakeningen van invloedssferen, die voor de bedelorden van grote betekenis waren. Tenzij hij daartoe een speciale toelating van zijn overste had, mocht een broeder dit gebied niet verlaten. Walter Simons wijst er wel op dat termijnen vanaf het midden van de 14<sup>de</sup> eeuw hun dwingend karakter zullen verliezen, maar ze blijven wel bestaan tot het einde van het Ancien Regime<sup>13</sup>. Desondanks kon de verdeling van de termijngebieden nog tot moeilijkheden leiden in de 16<sup>de</sup> eeuw. De stichting van het dominicanenklooster te Brussel in 1457 bracht immers onvermijdelijk een overlapping met het termijngebied van het Gentse klooster met zich mee. Dit leidde tot heel wat ongemakken, zowel voor de bevolking als voor de paters van beide kloosters<sup>14</sup>. Ook elders ontstonden in deze periode moeilijkheden rond termijnregelingen. In 1487 werd een commissie aangesteld die een termijnverdeling moest organiseren voor het klooster van Karkar nadat het was opgericht in 1460. De Gentse broeder, Livinus Boudins, maakte hier deel van uit<sup>15</sup>. Ook in Groningen zien we dat er moeilijkheden ontstonden zodra het klooster in Zwolle in 1468 erkend werd<sup>16</sup>. Er bestond tenslotte ook nog een controverse tussen de dominicanenkloosters van Douai en Arras over de hen toegewezen termijngebieden. Het debat situeert zich in een reeks van maatregelen, die door de dominicanenorde getroffen werden om de termijnen van de kloosters in Artesië en Zuid-Vlaanderen te herschikken. De dominicanen van Douai maakten aanspraak op een groter termijngebied omdat zij te Douai zelf niet zo'n goede economische basis voor hun onderhoud konden vinden, vermits de stad relatief minder rijk was<sup>17</sup>. De kloosterlingen van Douai kregen gelijk en opnieuw werd Livinus Boudins aangeduid om het termijngebied van het klooster uit te breiden<sup>18</sup>. Dergelijke conflicten kunnen we niet los zien van de context van de hervormingen in de 15<sup>de</sup> eeuw. De drie nieuwe stichtingen waren hervormde kloosters die deel uitmaakten van de Hollandse Congregatie. Het laatste conflict vond plaats tussen een hervormd klooster, dat van Douai, en een klooster dat zich steeds zeer hevig had verzet tegen een hervorming, dat van Arras<sup>19</sup>. In de gespannen relaties tussen hervormde en niet-hervormde kloosters is het niet vreemd dat er ook getwist werd over termijngebieden.

Op 14 november 1516 kwam er eindelijk een regeling voor de discussie tussen het Gentse en het Brusselse klooster. Dit is voor ons natuurlijk zeer interessant aangezien we op basis van die regeling kunnen achterhalen waar de termijngrens

<sup>13</sup> W. Simons, *Stad en apostolaat. De vestiging van de bedelorden in het graafschap Vlaanderen (ca 1225-ca 1350)*, Brussel, 1987, p. 187-188 en Michael Robson, 'The Grey Friars in York, c. 1450 – 1540', in: G. Clark (ed.), *The religious orders in pre-Reformation England*, 2002, p. 113.

<sup>14</sup> Arts, *De predikheeren te Gent*, p. 660-661.

<sup>15</sup> De Meyer, *La congrégation de Hollande*, p. 139.

<sup>16</sup> F. J. Bakker, *Bedelorden en begijnen in de stad Groningen tot 1594*, Assen, 1988, p. 63.

<sup>17</sup> Simons, *Stad en apostolaat*, p. 74.

<sup>18</sup> De Meyer, *Congrégation de la Hollande*, p. 136.

<sup>19</sup> De Meyer, *Congrégation de la Hollande*, p. XLI en CI.

## DE GENTSE DOMINICANEN IN DE REFORMATIE

lag tussen beide kloosters. Hierbij stonden de Gentse dominicanen, vertegenwoordigd door hun prior Laurentius Clerici, enkele parochies af aan het Brusselse klooster die voorheen tot het Gentse klooster hadden behoord. We sommen ze hier van noord naar zuid op: Baardegem, Mazenzele, Meldert, Hekelgem, Essene, Sint-Katherina-Lombeek, Borchtlombeek, Strijtem, Onze-Lieve-Vrouw-Lombeek, Neigem, Lieferinge, Herfelingen en Heikruis. Het Gentse klooster liet om verwarring te vermijden, echter ook optekenen welke parochies het behield. Ook nu geven we ze van noord naar zuid: Denderbelle, Moorsel, Teralfene, Denderleeuw, Liedekerke, Okegem, Pamel, Meerbeke, Denderwindeke, Vollezele, Herne, Edingen en Marcq en de andere nabijgelegen dorpen<sup>20</sup>. Hierdoor zijn we dus op de hoogte van een gedetailleerd stuk van de oostgrens van het termijngedebiet van het Gentse klooster. Eerder in het midden van de 13<sup>de</sup> eeuw werd ook nog de termijngrens tussen het Antwerpse en Gentse klooster bepaald. Het Gentse klooster had aanspraak op de volgende plaatsen, van noord naar zuid: Belsele, Elversele, Hamme, Moerzeke, Grembergen en het Land van Dendermonde. Op die manier kennen we dus de volledige oostgrens van het termijngedebiet van het klooster. In het zuiden werd eveneens in het midden van de 13<sup>de</sup> eeuw bepaald dat Heestert en Avelgem onder het Gentse klooster zou ressorteren. Van de noord- en westgrens zijn we echter veel minder op de hoogte<sup>21</sup>. Het *register van onderhoudsgelden, toegekend aan de geestelijken uit Gent en omgeving wier bezittingen in beslag genomen zijn* werd opgesteld door het Gentse calvinistische stadsbestuur en is een momentopname van alle kloosterlingen die in 1578 tot het Gentse klooster behoorden<sup>22</sup>. Dit register geeft ons informatie over de termijnbroeders van het Gentse klooster. Dergelijke termijnbroeders predikten in een bepaald gebied binnen het termijngedebiet van het klooster. Vaak verbleven zij in een termijnhuis. Dit had als voordeel dat ze niet steeds naar hun klooster moesten terugkeren. Ze waren telkens vergezeld van een *socius*. Joannes Raede, die in de dekenij van Gent predikte, verbleef waarschijnlijk wel gewoon in het klooster van Gent, want hij had geen vaste metgezel. Gerardus van Huffele had eveneens geen vaste gezel en werd aangesteld als termijnbroeder ten oosten van het klooster in het Land van Aalst. Ten zuidoosten van het Gentse klooster verbleef waarschijnlijk in het termijnhuis van Geraardsbergen een broeder, Antonius Ruyskensvelt, die werd vergezeld door Livinus Neyt. Ten zuidwesten van het klooster predikten vanuit Oudenaarde twee termijnbroeders, Joannes Paulus Jansen en Thomas Zadelere. Ten noorden in Axel beschikte het klooster eveneens over termijnbroeders. Hier predikten Gerardus van Overbeke en zijn gezelschap Henricus van Truben. Op die manier kon het klooster ook in de meer afgelegen gebieden van het termijngedebiet van het klooster zijn pastorale opdracht optimaal uitoefenen<sup>23</sup>.

<sup>20</sup> Arts, *De predikheeren*, p. 660-661.

<sup>21</sup> Simons, *Stad en apostolaat*, p. 190.

<sup>22</sup> In 1578 werd het klooster bezet op bevel van het calvinistische stadsbestuur en op 24 mei 1578 werden de broeders verjaagd uit het klooster.

<sup>23</sup> SAG, Reeks 94 bis, nr. 12, f°34r°-35v°.

Het Gentse termijngebied strekte zich zowel uit over het bisdom Doornik als over het bisdom Cambrai. Het *terminarium* lag voor het grootste deel in het graafschap Vlaanderen, maar het reikte ook nog tot in het hertogdom Brabant en het graafschap Henegouwen (Edingen). Zelfs na de afstand van een vrij groot aantal parochies aan het Brusselse klooster, strekte de invloedssfeer van het Gentse termijngebied zich nog uit tot in het hertogdom Brabant. De predikers die binnen dit termijngebied rondtrokken waren gebonden aan strenge regels. Ze moesten bijvoorbeeld steeds een *socius* of een medebroeder bij zich hebben op hun reizen. Als ze geen biechtvader tot hun beschikking hadden, moesten ze om de vijftien dagen terugkeren naar hun klooster om te biechten<sup>24</sup>. De orde keek streng toe op haar eigen predikers en biechtvaders. Enkel zeer geleerde paters van een onberispelijk gedrag konden deze taak vervullen. Daarom werd door het kapittel van 1545 van *Germania Inferior* een aantal dominicanen aangesteld die predikers en biechtvaders moesten onderzoeken. De Gentse inquisiteur Joannes Van den Bundere (1481-1557) werd samen met een Brugse broeder, Henricus Roos, hiervoor aangeduid voor wat het Nederlandstalige deel van de natie *Flandria* (een dominicaanse provincie werd onderverdeeld in naties) betreft<sup>25</sup>. In 1553 werd Van den Bundere hier opnieuw voor ingezet, net als Joannes Denijs, ook inquisiteur en *filius* van het Gentse klooster, maar op dat moment prior van Ieper<sup>26</sup>. Geen enkele prior mocht zijn broeders erop uitsturen om te prediken of de biecht af te nemen zonder een schriftelijke getuigenis van de onderzoeker over de goede zeden en geleerdheid van de broeder<sup>27</sup>. Om de biechtvaders en predikers een praktische opleiding te geven, verordende het kapittel van *Germania Inferior* in 1545 dat in ieder klooster geregeld lessen dienden gegeven te worden over de *Summula peccatorum* (een alfabetisch geordend handboek voor de biechtvaders) van Cajetanus en over de evangelies van de zondagen<sup>28</sup>. Ook de preken zelf werden in de context van de reformatie op hun orthodoxie getest door de gezamenlijk optredende bedelorden, die vanaf 1530 verenigd waren in een convocatie. De preken van de parochieclerus werden eveneens onderzocht<sup>29</sup>. Het was ook in het belang van het stadsbestuur dat er enkel degelijke en orthodoxe predikers in de stad toegelaten werden. Vooral vanaf de reformatie besteedde het stadsbestuur daarom zorg aan de selectie van zowel tijdelijke als permanente predikers<sup>30</sup>.

<sup>24</sup> De Meyer, *Congrégation de la Hollande*, p. CVI.

<sup>25</sup> S.P. Wolfs (ed.), *Acta capitulorum provinciae Germaniae Inferioris ordinis fratrum praedicatorum ab anno MDXV usque ad annum MDLIX*, 's-Gravenhage, 1964, p. 133.

<sup>26</sup> Wolfs, *Acta*, p. 159.

<sup>27</sup> Wolfs, *Acta*, p. 173.

<sup>28</sup> Wolfs, *Acta*, p. 182-185.

<sup>29</sup> W. Simons, *Het Pand. Acht eeuwen geschiedenis van het oud dominicanenklooster te Gent*, Tielt, 1991, p. 54.

<sup>30</sup> Tayler, *Soldiers of christ*, p. 20.

## DE GENTSE DOMINICANEN IN DE REFORMATIE

Niet alle predikers waren even talentvol. Daarom werden sommige preken als inspiratiebron gedrukt en uitgegeven. Omgekeerd kregen talentvolle predikanten door de drukpers een nog grotere uitstraling. Een aantal preken van de Gentse dominicanen werden inderdaad verzameld. Axters maakt melding van een bundeling van preken die gehouden zijn in het Gentse klooster in de 15<sup>de</sup> eeuw, waarvan de naamaanduiding van de auteur bijzonder onduidelijk is. Van een zekere meester licentiaat in de theologie werden in 1463 preken over de tien geboden opgesteld<sup>31</sup>. Uit deze prekenbundeling zonder naamvermelding kunnen we opmaken dat het vaak niet ging om het belang van de prediker maar wel om het belang van de inhoud van de preken. De titel van de prediker, in dit geval meester licentiaat in de theologie, moest dan slechts aanduiden dat het om een geleerde prediker ging. Ook van Joannes Van der Haeghen en Petrus de Backere werden in de 16<sup>de</sup> eeuw preekverzamelingen bijgehouden<sup>32</sup>. De belangrijkste predikers waren niet gebonden aan de *terminarii* en reisden door de volledige provincie van de dominicanenorde. Dit waren de *praedicatores generales*. Deze titel bracht ook andere voordelen met zich mee. Men was bijvoorbeeld ook afgevaardigde van het klooster voor het provinciaal kapittel<sup>33</sup>. Te Gent wisten tussen 1450 en 1578 zestien kloosterlingen zich tot *praedicator generalis* op te werken. De *praedicatores generales* vervulden ook ander belangrijke taken binnen het klooster. Dertien onder hen werden verkozen tot prior. De andere vier waren prior van een ander klooster of gaven als lector les in een klooster<sup>34</sup>.

Tot slot kunnen we stellen dat prediking een belangrijke plaats innam in het dagelijkse leven van de Gentenaar, zeker tijdens de reformatie. Het is echter moeilijk om iets te weten te komen over de interactie tussen de prediker en zijn toehoorders. Marcus Van Vaernewijck bericht met een uitvoerige kroniek over de toenmalige gebeurtenissen in *Van die Beroelicke Tijden in die Nederlanden* (1566-1568). Deze kroniek kan ons veel leren over deze interactie. Van Vaernewijck was een gematigd katholiek die duidelijk veel eerbied had voor de dominicanen.

### *Casus: de preken van Joannes Van der Haeghen*

Zowel aan katholieke als reformatorische kant zag men in dat prediking van essentieel belang was in de strijd om zieltjes te winnen. Joannes Van der Haeghen die stierf in 1573, nam een belangrijke plaats in als katholiek prediker te Gent tijdens de periode waarover Van Vaernewijck schrijft. Hij was

---

<sup>31</sup> St. Axters, 'Bijdragen tot een bibliographie van de Nederlandsch dominikaansche vroomheid, I', *Ons Geestelijk Erf*, 6 (1932), p. 12-26.

<sup>32</sup> Axters, 'Bijdragen tot een bibliografie', p. 158-162.

<sup>33</sup> W. A. Hinnebusch, *The history of the Dominican Order*, New York, 1966-1973, passim.

<sup>34</sup> DAG, nr. 2039, *neurologium*, f<sup>o</sup>6v<sup>o</sup>, 8r<sup>o</sup>, 8v<sup>o</sup>, 9r<sup>o</sup>, 9v<sup>o</sup>, 10r<sup>o</sup>, 10v<sup>o</sup>, 11r<sup>o</sup>, 11v<sup>o</sup>, 12r<sup>o</sup>, 12v<sup>o</sup>, 13r<sup>o</sup> en 13v<sup>o</sup> en *praedicatores generales*.



dominicaan van het Gentse klooster. Van Vaernewijck besteedde veel aandacht aan deze pater. Hij aanzag hem als een geleerd man, begenadigd met de kennis van zowel het Grieks als het Latijn. Hij predikte van 1566 tot 1568 in de parochiekerken van Gent. Begin augustus 1566, net voor de Beeldenstorm, predikte hij iedere dag in de kerk van de dominicanen. De preken van deze dominicaan lokten zeer veel volk. Een groot deel van de toehoorders moest buiten staan. Vele burgers kwamen reeds twee uur op voorhand om de preek zeker te kunnen aanhoren<sup>35</sup>.

Er was natuurlijk veel moed nodig om in deze nogal gewelddadige periode voor een volksmassa te preken. Van der Haeghen was niet te beroerd om provocerende taal te gebruiken. Volgens de geuzen had hij op de preekstoel verklaard "*dat nu tspit in dasschen ghewent was*". Van der Haeghen staakte op 20 augustus 1566 zijn preken, wat een hevige opschudding teweeg bracht onder zijn toehoorders. Het gerucht deed de ronde dat hij ziek was en bloed spuwde; anderen zeiden dat hem werd aangeraden voorzichtig te zijn. Hij had echter verklaard dat hij zijn dienst niet zou onderbreken zelfs indien de geuzen hem dood wilden. Hij herhaalde keer op keer in zijn preken dat hij "*en zal dit of dat niet laten te zegghen, al zouden de gues ofte ketters bersten van quaetheijt*". Hij was dus zeer onverzettelijk. Uit Van Vaernewijcks woorden kunnen we echter opmaken dat niet iedereen – zelfs niet de katholieken – zijn fanatieke haat tegen de reformatoren zomaar deelde. Volgen hen stond zijn opwinding de verdediging van de waarheid in de weg. De katholieke geleerden betrapten hem op leugens en onwaarheden. Hiermee bedoelt van Vaernewijck waarschijnlijk de humanistische geleerden die de dominicanen sinds lang zwaar bekritiseerden. Maar Van Vaernewijck ondersteunt deze kritiek niet en vindt dat zij bevooroordeeld luisterden naar zijn preken. Hij stelt deze onjuistheden sterk in vraag omdat zelfs geleerden in staat zijn om iets verkeerd te interpreteren. Volgens hem waren er veel toehoorders die zijn woede tegenover de ketters wel konden appreciëren<sup>36</sup>. Aangezien even na de laatste preek van Van der Haeghen de Beeldenstorm werd ingezet, kunnen we vermoeden dat de broeder dit zag aankomen en hierdoor zijn preken beëindigde en zijn klooster verliet net zoals de meeste Gentse clerici.

De Beeldenstorm brak in Gent uit op 22 augustus 1566. De beeldenstormers stormden eerst naar de kloosters van de augustijnen en de karmelieten, vervolgens naar de kerk van Sint-Pharailde, alsook naar de kerken van Sint-Niklaas, Sint-Michiels en Sint-Jacobs. Voordat ze zich naar het klooster van de franciscanen begaven, hielden ze stilstand bij het klooster van de dominicanen. Was de razernij bij het vernielen overal groot geweest, in het dominicanenklooster kende zij geen grenzen. Dit valt zeker te verklaren vanuit hun hevige acties tegen de reformatie<sup>37</sup>.

<sup>35</sup> Van Vaernewijck, *Van die beroerlicke Tijden*, deel I, p. 48.

<sup>36</sup> *Ibidem*, p. 89.

<sup>37</sup> *Ibidem*, p. 99-183.



## DE GENTSE DOMINICANEN IN DE REFORMATIE

Na de Beeldenstorm hervatte van der Haeghen zijn preken op 1 september 1566. Die dag ontmoette hij zijn toehoorders in de Sint-Michielskerk. Reeds vroeg in de ochtend – van 6 tot 7 uur – predikte hij daar. Er was weer eens een enorme massa aanwezig. Hij kondigde aan dat hij zou preken over het Heilige Sacrament eenmaal de orde terug hersteld zou zijn<sup>38</sup>. Op 29 september, een zondag, preekte hij in de voormiddag in de kerk van Sint-Jacobs. De kerk was overvol. Omdat de koster de voornaamste deur niet had opengemaakt, zoals het hem was bevolen, ontstond er in het begin van de preek wat gedrang. Van Vaernewijck wijst vooral op het gedrang van vrouwen die wilden bewijzen dat zij zeer godsvruchtig leefden. Het gedrang leidde tot een enorme hysterie onder de toehoorders. Op een bepaald ogenblik werd het gedrang zo erg dat kinderen en zelfs sommige vrouwen neervielen en dat moeders tot hun kinderen riepen: opgelet, opgelet! Er werd gedacht dat er een aanslag was gepleegd op de prediker. De preken van de broeder leidden geregeld tot opschudding en hysterie. Men was immers steeds bang voor een aanslag aangezien hij bij de hervormingsgezinde bevolking ronduit werd gehaat. Prediker Van der Haeghen was dan ook steeds vergezeld van een lijfwacht<sup>39</sup>.

Bij het minste ontstond er dus een ware paniecreactie. Diezelfde zondag predikte Van der Haeghen een tweede maal in de namiddag. Toen de preek ten einde liep, was een barbier, die zich tijdens de preek kwaad had gemaakt, naar hem toegelopen en had hem gezegd dat de geestelijken de eersten waren die van de leer van de apostelen waren afgeweken. Hierdoor ontstond er een groot tumult onder de toehoorders. Uiteindelijk kon men de hervormingsgezinde toehoorder vastgrijpen. Burgers raadden de dominicaan aan te vluchten als hij niet om het leven gebracht wilde worden. Daarop vluchtte hij de sacristie in, sloop vervolgens de kerk uit, vergezeld door drie of vier jonge mannen bewapend met degens, en werd door een zijdeur van de kerk, uitgevend op de Beestenmarkt, naar de Sint-Jorisstraat gebracht<sup>40</sup>. De vrouwen klaagden dat ze zijn preek niet meer tot op het einde hadden kunnen aanhoren. Van Vaernewijck concludeert hier met spijt uit dat een katholiek prediker er in deze periode blijkbaar niet meer in slaagde om nog in rust en vrede het woord Gods te verkondigen. Op 1 oktober, een dinsdag, preekte de broeder 's morgens en in de namiddag weer in de kerk van Sint-Jacobs maar er was veel minder volk dan de vorige zondag. Vooral de vrouwen ontbraken ditmaal. De angst was blijkbaar te groot onder de bevolking. Men vreesde, volgens Van Vaernewijck, immers voor een hervatting van het vorige schouwspel. Het was ook geen belangrijke misdag<sup>41</sup>.

Op 30 oktober hernam Van der Haeghen zijn dagelijkse preken. De reformatoren waren verbolgen hem elke dag in de weer te zien terwijl het hen verboden was op de werkdagen hun preken te houden. Zij gaven hem de bijnaam

---

<sup>38</sup> *Ibidem*, p. 218.

<sup>39</sup> *Ibidem*, p. 266-267.

<sup>40</sup> *Ibidem*, p. 268.

<sup>41</sup> *Ibidem*, p. 264-268.

'Hannen'<sup>42</sup> Van der Haeghen<sup>43</sup>. Van der Haeghen was zeer ijverig. Hij had gedurende vier dagen (van 10 tot 13 november 1566) 's morgens en 's avonds in de Sint-Janskerk gepredikt te midden van een grote volkstoeeloop. De gelovigen bleken er erg veel voor over te hebben om de preek te kunnen aanhoren en waren vaak reeds twee uur op voorhand aanwezig, zelfs wanneer de preek begon om 7 uur 's morgens. De inwoners van Drongen en andere naburige dorpen waren niet minder volhardend in het volgen van zijn preken<sup>44</sup>. Het moet er soms erg wanordelijk aan toegegaan zijn. Op 16 februari 1567 was de Sint-Jacobskerk weer eens overvol. Van Vaernwyck toont zich werkelijk misnoegd en verbolgen dat de mensen zelfs op het heilige altaar gingen zitten. Het verwonderde hem ook dat de geestelijken dit niet verboden<sup>45</sup>.

De preken van Joannes Van der Haeghen werden steeds vuriger. Van Vaernewijck merkt op dat hij één van de moedigste katholieke Gentse predikers was. Maar tegelijkertijd beklemtoont hij wel dat de hervormingsgezinde veldpredikers zich nog ijveriger toonden. Van der Haeghen zag deze ijver met lede ogen aan, maar bewonderde er hen tegelijk om. Op 25 juni 1567 preekte Van der Haeghen in de Sint-Janskerk. Hij bekritiseerde de katholieken wegens hun gebrek aan geloofsijver waarbij hij zijn grote verontwaardiging liet horen. Hij zei onder andere dat het uiterst beklagenswaardig was dat men vroeger zo weinig moeite gedaan had om het volk te onderwijzen aangaande het geloof. Hij had oude mannen ontmoet die hun Onze Vader, Weesgegroet, de geloofsbelijdenis en de tien geboden niet kenden. Dit moest van jongs af aan ingeprent worden. Hij vervolgde zijn preek: "*Dees heretijcquen maken ons beschaemt met hare cathachismussen, die zij zoo dapper uut laten ghaen om de joncheijt tonderwijsen. Wij sliepen up ons boucken, en ten schilde niet vele, of wij en zouden weder al heijdensch gheworden hebben. Wij verlieten ons up stupen, nijghen, etc., ende tprincipale, daer der zielen salicheijt ancleeft ende Godt van ons heescht, lieten wij somtijts achtere. Daerom waren die ketterien van noode; zij maken ons nu wacker ende ghenouch te doene met hare duvel-rije.*" Van Vaernewijck is er van overtuigd dat indien men deze en gelijkaardige woorden vijf of zes jaar eerder had uitgesproken, het hem lelijk zou berouwd kunnen hebben, maar het tijdsklimaat onder Margaretha van Parma scheen nu wat opener en vrijer. Dit was de periode voordat de Spanjaarden onder leiding van Hertog van Alva hun intrede deden in de stad. Margaretha van Parma voerde toen een veel toleranter beleid<sup>46</sup>.

Van Vaernewijck haalt ook een andere prediker van de Gentse dominicanen aan om te wijzen op de zwakte van het geloof van de katholieke bevolking. Dit moet hem als diepgelovige katholiek zwaar geschokt hebben. De dominicaan, Livinus van den Bossche, kwam op 29 juli 1567, een maand na de klaagpreek van Van

<sup>42</sup> Zwak of onnoozel man: bloed, hals, lobbes, sul, verklaard in *Ibidem*, p. 310.

<sup>43</sup> *Ibidem*, p. 310.

<sup>44</sup> *Ibidem*, deel II, p. 12-13.

<sup>45</sup> *Ibidem*, p. 121.

<sup>46</sup> *Ibidem*, deel II, p. 271-272.

## DE GENTSE DOMINICANEN IN DE REFORMATIE

der Haeghen over het gebrek aan geloofsijver van de katholieken, van op de preekstoel tot een gelijkaardige vaststelling. De kosters van de vier belangrijke kerken van de stad (van Sint-Jan, Sint-Jacobs, Sint-Niklaas en Sint-Michiel) waren in het dominicanenklooster hun beklag komen doen over het feit dat de bevolking de sacramenten niet meer wilde toegediend krijgen. Vroeger kwamen vier- tot vijfduizend gelovigen ten minste eens in het jaar tot de pastoors, maar vanaf de start van de preken van de calvinisten zag men er nauwelijks nog vier- tot vijfhonderd<sup>47</sup>. De katholieke geestelijken waren zich dus duidelijk bewust van de zware concurrentie van de ijverige protestantse predikers.

Joannes Van der Haeghen viel ook politieke maatregelen aan wanneer hij ervan overtuigd was dat ze gevolgen hadden voor het geloof. Op 26 juni 1567 deed immers het gerucht de ronde dat Van der Haeghen niet begreep dat de centrale overheid in de Nederlanden met het Heilige Roomse Rijk overeengekomen was een nieuwe munt te slaan. Hij zag hier een middel in van de protestantse Duitse vorsten om de Augsburgse confessie (lutherse belijdenis die in 1530 door de protestantse vorsten van het Duitse Rijk was ondertekend) uit te breiden naar onze streken<sup>48</sup>. Enerzijds kon Van der Haeghen dus profiteren van het open beleid van Margaretha van Parma om kritiek te uiten op de eigen gelovigen, anderzijds kon hij zich duidelijk ook niet helemaal vinden in dat beleid en was hij bevreesd voor een uitbreiding van het lutheranisme in de Nederlanden.

De Hertog van Alva werd echter gestuurd door Filips II om orde op zaken te stellen en hiermee kwam een einde aan de tolerante sfeer in de Nederlanden. De Spanjaarden deden hun intrede in Gent op 30 augustus 1567. Van der Haeghen reageerde op 11 juni 1568 op de wandaden die de Spanjaarden te Gent aanrichtten en op de vele vervolgingen in deze periode. Volgens hem was dit allemaal nog niets in vergelijking met wat de Gentenaren nog te verduren zouden krijgen<sup>49</sup>. Blijkbaar dweepte hij allesbehalve met zijn publiek en sprak hij hen niet echt moed in.

Uiteindelijk zal Van der Haeghen rond 8 september 1568 vertrekken uit Gent en in Brussel gaan wonen. Van Vaernewijck wijst er op dat dit de gemoederen beroerde van vele individuen – in het bijzonder vrouwen. Zij trachtten hem te doen blijven door het rondzenden van diverse brieven waarin zij opperden dat deze prediker een noodzaak was in de strijd tegen de ketterij, omdat hij zich steeds standvastig had getoond in deze gevaarlijke tijd. Anderen waren daarentegen zeer verheugd over zijn vertrek. Van Vaernewijck hoorde van “*eerlijke mannen, wetweerdich ende niet suspect*” dat Van der Haeghen beweerde dat de Spanjaarden er goed aan deden de huizen van de Gentenaars te beroven. De Spanjaarden voelden zich hierdoor in hun wangedrag gesteund. Sommigen wensten hem aan de galg en zij beweerden dat hij het stadsbestuur van Gent beledigd had<sup>50</sup>.

<sup>47</sup> *Ibidem*, p. 331-332.

<sup>48</sup> *Ibidem*, p. 274.

<sup>49</sup> *Ibidem*, deel IV, p. 113.

<sup>50</sup> *Ibidem*, p. 241-242.

We kunnen dus concluderen dat Van der Haeghen vrij fanatiek was. Hij zag het als zijn roeping om de mensen te overtuigen van het ware geloof. Zijn prediking was zeer populair. De kerken waar hij predikte waren vaak overvol en zijn toehoorders waren bereid om hiervoor twee uur op voorhand buiten de kerk in de kou te wachten. Vooral bij vrouwen stond hij in hoog aanzien. Natuurlijk was zijn opdracht gevaarlijk in deze woelige tijden. Er leefde in ieder geval de perceptie dat hij bedreigd werd. Nochtans zou hij nooit echt aangevallen worden door tegenstanders. Sommige ketteren kwamen wel op hem af, maar daagden hem enkel verbaal uit. Hij stond in het middelpunt van ketterse kritiek. Maar ook onder de katholieke bevolking kende hij tegenstanders. Zij keerden zich tegen zijn fanatisme en onvoorwaardelijke haat tegenover de ketteren. Zij stoorden zich aan zijn intolerantie. Zijn voorstanders, waartoe Van Vaernewijck behoort, zagen hem als een noodzakelijke kracht in de verdediging van de katholieke Kerk tegen de zeer ijverige veldpredikers. Dit stemt overeen met de internationale visie in de literatuur dat de bedelorden het belangrijkste kanaal ter verspreiding van het geloof vormden naast de parochiepriesters. Wabuda stelt immers voor Engeland dat de prediking van de broeders noodzakelijk was om in de noden te voldoen. Geen enkele andere tak van de clerus had immers zo'n grondige en gesofisticeerde training in de preekkunsten genoten<sup>51</sup>. Opvallend is echter dat Van der Haeghen, ondanks zijn fanatisme, nooit zijn toehoorders zal oproepen om geweld te gebruiken tegen de ketteren.

## 2. Publicaties

### *Publicaties ter bestrijding van de ketterij*

De dominicanen hebben geschriften gepubliceerd waarin zij de ketterij bestreden. Nicolaus Jacquier (ca. 1400-1472) was een Bourgondisch dominicaan, afkomstig uit het klooster van Dijon. Hij diende als raadsheer van Filips de Goede en trad op als inquisiteur in Artesië, Rijsel (1465), Doornik en ook te Gent (vanaf 1464). Hij was bovendien voor een periode als inquisiteur actief in Bohemië. Tijdens zijn opdracht van inquisiteur kwam hij in aanraking met hekserij. Hekserij stelde hij gelijk aan ketterij. Hij moedigde de heksenvervolging aan. Zijn demonisering van de hekserij gaf hij een theoretische basis in twee werken namelijk *De calcatione daemonum* (1452), een demonenleertractaat en *Flagellum Haereticorum Fasciniorum* (1458, gedrukt voor de eerste keer in 1581 in Frankfurt)<sup>52</sup>.

Het is ons natuurlijk meer te doen om de publicaties ter bestrijding van de ketterij die tot stand kwamen tijdens de reformatie. Het publiceren van boeken zal bij de dominicanen bij het begin van de reformatie aan een strengere con-

<sup>51</sup> S. Wabuda, *Preaching during the English reformation*, Cambridge, 2002, p. 111.

<sup>52</sup> DAG, nr. 2039, f° 7r° en M.D. Bailey, 'a sabbat of demonologists: Basel, 1431-1440', *The Historian*, 65 (2003), 6, p. 120.

trole worden onderworpen. Het kapittel van de Nederduitse provincie van 1531 besloot dat wie een boek wilde uitgeven, eerst de inhoud moest laten onderzoeken en een speciale toelating moest bekomen van de provinciaal of de magistergeneraal alvorens het in druk te geven. Dit had het algemeen kapittel reeds in 1518 opgedragen<sup>53</sup>.

De inquisiteur Joannes Van den Bundere, die van 1506 tot 1556 kloosterling te Gent was, was een vurig bestrijder van de reformatie. Zijn *Compendium dissidii quorundam hereticorum* (Parijs, 1540-43, 1545) was het vroegste werk dat de dominicanen voortgebracht hebben in hun strijd tegen de reformatoren. Dit bevat een dialoog tussen een ketter en een theoloog. Hij weerlegt er de ketterse hoofdstellingen van Luther en zijn aanhangers Oecolampadius, Bucer en Melancton. Interessant is ook dat hij sommige opvattingen van Erasmus aanvalt. Hij maakt gebruik van een eenvoudige, heldere en objectieve argumentatie die gebaseerd is op de Bijbel en de Kerkvaders. Hij vindt dat de doctrine van Luther de dwalingen herneemt die voorheen telkens zijn veroordeeld door de katholieke Kerk, namelijk deze van de Waldenzen, Jan Hus, John Wyclif, Jan van Wezel e.a.. Dit werk werd door de faculteit van theologie in Parijs eenstemmig goedgekeurd, wat aantoonde dat het een conservatief werk was<sup>54</sup>.

Verder heeft Joannes Van den Bundere ook *Detectio nugarvm Lvtheri : cvm declaratione veritatis Catholicae, et confvtatione dogmatvm Lvtheranorum* in Leuven laten drukken in 1551. Het is een historisch en leerstellig exposé van de dwalingen van Luther en de gevolgen die ze hebben gehad in het Duitse Rijk. Het werk maakt soms gebruik van een zeer vurig brandende polemische toon<sup>55</sup>. Hij richtte ook in twee werken zijn pijlen op de clandestiene geschriften van hervormingsgezinde auteurs die actief waren in de Nederlanden. Het eerste was gericht tegen de dwalingen van Menno Simons en verscheen in 1553<sup>56</sup>. Het andere geschrift dat van groot belang was, is *Scvtrum fidei orthodoxæ adversus quascunque huius ætatis controversas hæreses, fidem, Sacramenta, ritusq`ue ecclesiasticos explodere contententes*. Dit werd gedrukt in 1556 in Gent. Het is een gedetailleerde weerlegging van de ketterse stellingen van Jean Anastasius, prediker in de regio van de Veluwe, toen juist veroordeeld door de bisschop van Utrecht. Het werk is ook aan deze bisschop opgedragen<sup>57</sup>. De Gentse dominicaan Gerardus van Overbeke had er een

<sup>53</sup> Wolfs, *Acta*, p. 108.

<sup>54</sup> J. Echard en J. Quétif, *Scriptores Ordinis Praedicatorum*, Parijs, 1719-21, deel II, p. 124 en Arts, *De predikheeren*, p. 164-173.

<sup>55</sup> Quétif en Echard, *Scriptores Ordinis*, deel II, p. 124 en Arts, *De predikheeren*, p. 164-173.

<sup>56</sup> *De vero Christi baptismo contra Mennonem Anabaptistarum principem. Succincta quoque errorum eiusdem elisio*, Leuven, 1553.

<sup>57</sup> Quétif en Echard, *Scriptores Ordinis*, deel II, p. 123-128 en Arts, *De predikheeren*, p. 164-173.

exemplaar van<sup>58</sup>. Deze laatste trad in 1561 binnen in het Gentse klooster en stierf in 1601. Hij was prior, supprior van Sint-Omaars, praedicator generalis en lector in de theologie<sup>59</sup>.

De bijna directe opvolger van Joannes Van den Bundere als vurige bestrijder van de reformatie was Petrus de Backere (1507-1601). In de Nederlanden was hij als verdediger van de katholieke leer één van de meest befaamde. Op zijn naam staan een groot aantal publicaties, minstens drieëntwintig. De Backere zag als één van de eerste katholieke clerici in de Nederlanden de kracht van de volkstaal in en zal Van den Bunderes *Scutum fidei* vertalen<sup>60</sup>. Nadien gaf hij nog twee geschriften gericht tegen de reformatie uit die in de volkstaal geschreven zijn, maar hij schreef ook nog zes werken in het Latijn. Hier hoort onder andere een gedicht over de religieuze troebelen bij<sup>61</sup>. Zijn laatste antireformatorische werk schreef hij nog in 1587<sup>62</sup>.

#### *Devotionele publicaties*

We mogen echter zeker niet alleen de werken die rechtstreeks de strijd aangingen met de reformatoren in beschouwing nemen. Ook werken die het katholieke geloof bij de bevolking stimuleerden, zijn hier van belang. Livinus Boudins, vicaris-generaal van de Hollandse congregatie, *praedicator generalis* en prior van Gent, was hier zeer bedreven in, nog voor de reformatie een bedreiging vormde. Hij leefde immers van 1446 tot 1516. Zijn *Catechismus fidei catholicae* is niet uitgegeven en het is ook niet bekend wanneer het geschreven werd. We kunnen dit werk dus niet echt meerekenen met de publicaties die ingezet werden in de verdediging van het katholieke geloof bij de bevolking. Twee andere publicaties van hem zijn echter wel zeer boeiend. De eerste is *Meditacien up den rosenscrans* en werd gedrukt in Antwerpen in 1509 maar is niet bewaard. Het andere werk in de volkstaal, *Orboorlike ende profitelijcke meditacien up de passie ons heeren* is eveneens niet bewaard, het

<sup>58</sup> A.H. Thomas, 'Boekenbezit en boekegebruik bij de Dominikanen in de Nederlanden vóór ca. 1550', *Studies over het Boekenbezit en Boekegebruik in de Nederlanden vóór 1600*, Brussel, 1974, p. 467.

<sup>59</sup> DAG, nr. 2039, *necrologium*, f° 12r° en *professionelijst*, f° 7v°.

<sup>60</sup> *Den scilt des gheloofs ghemaect by broeder Jan Van den Bundere... teghen tfeninich ghescut Joannis Anastassii Veluani*, Leuven, 1567.

<sup>61</sup> *Panicus tumultus, rebus in Belgio pacatis, ac mire tranquillis, quorundam improbate iniectus*, Antwerpen, 1568.

<sup>62</sup> Arts, *De predikheeren*, p. 222-232; B. De Jonghe, *Belgium Dominicanum, sive historia provinciae Germaniae inferioris sacri ordinis FF. Praedicatorum*, Brussel, 1719, p. 79; Ph. Blommaert, *De Nederduitsche schryvers van Gent*, Gent, 1861, p. 122; J. F. Foppens, *Bibliotheca belgica, sive Virorum in Belgio vitâ, scriptisque illustrium catalogus, librorumque nomenclatura*, Brussel, 1730, deel II, p. 955 en A. Vander Meersch, 'Backere (Pierre de), ou Backer, Bacherius, poète, prédicateur (1517-1601)', *Biographie Nationale*, IV, Brussel, 1873, klm. 741-744.

## DE GENTSE DOMINICANEN IN DE REFORMATIE

werd gedrukt in Antwerpen ca. 1530, dus na zijn dood<sup>63</sup>. Hieruit blijkt dat de dominicanen het nut van dit werk inzagen in hun verzet tegen de katholieke geloofsverloedering en de reformatische dreiging<sup>64</sup>.

De inquisiteur Joannes Van den Bundere heeft een boek geschreven in de volkstaal dat diende om het katholieke geloof aan te moedigen. Dit boek is wel bewaard. Dan zitten we ook al midden in de reformatie. *Een schoon ende seer gheleert onderwijs, ghenomen uut die heilige schriftuere, ende uut die heyilige leeraers, hoe Christen mensen ghelooven ende leven sullen*. (Antwerpen, 1548) is een dialoog tussen de leerkracht en zijn leerlingen waarin de leerkracht hen het A, B, C van de waarheden van het geloof en de plichten om een christelijke leven te leiden, bijbrengt<sup>65</sup>. De auteur vond het dus van belang dat de gewone bevolking zich bewust was van de leer van het ware geloof, maar durfde nog niet de directe aanval in te zetten.

De belangrijkste werken die Petrus De Backere schreef om het geloof bij de gewone bevolking aan te moedigen waren voornamelijk verzamelingen van gebeden in de volkstaal<sup>66</sup>. Het *Hofken der Ghebeden* gaf hij 1566 in Leuven uit. Het werd pas later in het Latijn vertaald waarschijnlijk omwille van de internationale relevantie van het werk<sup>67</sup>. Hij werd gerespecteerd en bewonderd door latere katholieke geleerden uit de Zuidelijke Nederlanden vooral omwille van zijn strijd tegen de reformatie. In drie bio-bibliografische werken van auteurs uit de Zuidelijke Nederlanden wordt hij geprezen. Albertus Miraeus (1573-1640), auteur van talrijke historische werken, bestempelt hem als "één van de belangrijkste theologen van zijn tijd. Daarenboven was hij ook zeer bedreven in de poëzie. Niemand slaagde erin om beter dan hem tijdens deze crisisjaren de argumenten en de dwalingen van de kettters te ontkrachten te Brussel, Antwerpen, den Haag, Dordrecht, Kalkar en in andere plaatsen en dat gedurende bijna 60 jaar. (...) En omdat hij het talent had de gemoederen van de mensen te bewegen was er niemand die een groter gehoor verkreeg. Hij

---

<sup>63</sup> Beide werken vonden we ook niet terug in W. Nijhoff en M.E. Kronenberg, *Nederlandsche bibliographie 1500-1540*, 's Gravenhage, 1923-1940.

<sup>64</sup> Quétif en Echard, *Scriptores Ordinis*, II, p. 123 en E. Reusens, 'Boudewyns (Liévin)', *Biographie Nationale*, II, Brussel, 1868, klm. 796-797 en Arts, *De predikheeren*, p. 149-150.

<sup>65</sup> Quétif en Echard, *Scriptores Ordinis*, deel II, p. 123-128 en Arts, *De predikheeren*, p. 164-173. Voor een volledig overzicht van zijn werken, zie Verdée, *De dominicanen in Gent*, onder bijlage: biografisch repertorium, nr. 187.

<sup>66</sup> Voor een volledig overzicht van zijn werken, zie Verdée, *De dominicanen in Gent*, onder bijlage: biografisch repertorium, nr. 287.

<sup>67</sup> Arts, *De predikheeren*, p. 231.



heeft zowel met het woord als met de pen ijverig de godsdienst verdedigd<sup>68</sup>. Door Joannis Franciscus Foppens (1689-1761), de 18<sup>de</sup> eeuwse auteur van *Bibliotheca Belgica, sive Virorum in Belgio Vitâ, scriptisque illustrium catalogus, librorumque nomenclatura...Tomus Primus...Tomus Secundus* wordt hij gevierd als een van de grootste mannen van zijn tijd<sup>69</sup>.

Ook het *necrologium* van het Gents klooster eert hem: "sierlijk dichter, zeer ervaren in de geschiedenis, bedreven in het Grieks en in het Latijn, vurige en allerwelsprekendste redenaar, die nauwelijks in de Nederlanden zijn gelijke had om kloekmoedig het katholieke geloof te verdedigen. Deze heeft tweeënveertig jaren lang, gedurende gans de vasten dagelijks gepredikt in verscheidene plaatsen van Vlaanderen<sup>70</sup>".

### 3. Broederschappen

De bedelorden stimuleerden de lekendevotie niet alleen door prediking en publicaties maar ook door broederschappen. Het Gentse klooster zal immers vanaf het einde van de 15<sup>de</sup> eeuw gebruik maken van de kracht van broederschappen. De dominicanen waren in die periode grote verspreiders van de verering van Maria. Ze moedigden het rozenkransgebed sterk aan o.a. door de oprichting van het Rozenkransbroederschap. De publicatie *Meditacien up den rosenscrans* van Livinus Boudins moeten we in deze context plaatsen. Door lidmaatschap van een Rozenkransbroederschap verbond men zich ertoe om dagelijks, thuis of in de kerk, de rozenkrans te bidden. Hierdoor werd men deelachtig aan alle gebeden en weldaden die door andere leden werden ver-

<sup>68</sup> "Ad solidam doctrinam, qua in principus suae aetatis Theologis numerabatur, miram versatilis ingenii felicitatem adiecit, ut nemo ingenuis artibus, ac Poëtica praesertim illo industrius haberetur. Accedebat uberrima quaedam excogitandi, atque effe-rendi quecumque vellet facultas, ut Belgicis tumultibus nemo maiore et firmiore argu-mentorum copia haereticorum copia haereticorum commenta variis in locis annos fere sexaginta de Superiore loco retuderit. In quibus peretuo insectandis atque exagitandis, vehementissimus fuit et acerrimus; cum ea esset in animis hominum permovendis fa-cultate, nemo ut temporibus illis cum de rebus omnibus quae ad populum ad Oratoribus dicebantur per acria et exquisita iudicia fiebant, maiorem audientum coronam cogeret. Neque voce tantum, sed et scriptis, quae varia reliquit, religionis causam graviter egit" (A. Miraeus, *Elogia illustrium Belgii scriptorum, qui vel Ecclesiam Dei propugnarunt, vel disciplinas illustrarunt*. Antwerpen, 1602, p. 69-72, vertaald door Arts, *De predi-keeren*, p. 229).

<sup>69</sup> J. F. Foppens, *Bibliotheca belgica, sive Virorum in Belgio vitâ, scriptisque illustrium catalogus, librorumque nomenclatura*, Brussel, 1730, deel II, p. 951, vertaald door Arts, *De predikheeren*, p. 232.

<sup>70</sup> "Jubilium poeta elegam ac in historiis versatissimus, grece et latine pariter eru-ditus, concionator servidus, ac facundissimusn ut Germania inferior vix parem habuerit, religionis zelator, stremum fidei defensor, hic quadraginta duobus an nus per totam quadragesimam ad populum quotidie conciones habuit, omnibus bonus charus ac notis-simus" (DAG, nr. 2039, f° 14r°).

## DE GENTSE DOMINICANEN IN DE REFORMATIE

richt. Aflaten speelden een belangrijke rol in de aantrekkingskracht die deze broederschappen uitoefenden op de leden. Hiermee affineerde men het geloof in de Mariadevotie en de gehechtheid aan de katholieke Kerk. We kunnen de oprichting van deze broederschap in het Gentse klooster moeilijk dateren, maar vermoedelijk kunnen we deze plaatsen rond 1480. Aanvankelijk kende het broederschap waarschijnlijk geen echt bestuur, maar dit veranderde snel<sup>71</sup>. Joannes de Block zorgde ervoor dat er binnen het Rozenkransbroederschap vijftien raadsleden werden aangesteld waarover de prior als spirituele vader de leiding had. De deken van het broederschap was een leek, Jan Cruuce<sup>72</sup>.

Wanneer de katholieke reformatie werd doorgevoerd, werd de rozenkrans nog belangrijker. Gregorius XIII, paus van 1572 tot 1585, stelde op 7 oktober het feest van de Heilige Rozenkrans in, mede als herdenking van de overwinning van de christenen op de Turken in 1571 bij Lepanto, die aan de uitzonderlijke tussenkomst van Maria werd toegeschreven. De Gentse dominicanen moesten dit feest in hun stad organiseren. De magistergeneraal duidde hiervoor op 10 januari 1574 niet minder dan tien Gentse dominicanen aan. Nog drie anderen Gentse kloosterlingen moesten de Antwerpse dominicanen bijstaan in de inrichting van het feest in deze stad<sup>73</sup>. Op pauselijk initiatief zullen met de katholieke reformatie nog andere vereringen die al langer bestonden, gepropageerd worden door de dominicanen. In 1474 richtte de Gentse dominicaan Antonius Rygerman, die in hetzelfde jaar eveneens medeoprichter was van het feest van de rozenkrans, het *broederschap van den Zoete Naam van Jezus* op. Het doel van dit broederschap was door middel van gebed het belasteren van Christus' naam te beletten en de oneer te herstellen<sup>74</sup>.

### 4. Censuur

Vanaf 1521 worden de dominicanen betrokken bij de opsporing van verdachte geschriften en drukwerken<sup>75</sup>. Toen in 1521 de geschriften van Luther te Gent verschenen, was Joannes Van den Bundere de eerste in Gent om samen met een karmeliet van Leuven, Nicolaas de Egmonda, de verderfelijke dwalingen ervan bekend te maken. Op 25 juli 1522, op het feest van Sint-Jacobs, werden vervolgens de boeken verbrand op de Vrijdagmarkt. Voor deze grote plechtigheid werden hoogwaardigheidsbekleders uitgenodigd<sup>76</sup>. Na de opvoering van een satirisch wagenspel in februari 1537 te Gent, waarin de bedelpraktijken

---

<sup>71</sup> P. Trio, *Volksreligie als spiegel van een stedelijke samenleving. De broederschappen te Gent in de late middeleeuwen*. Leuven, 1993, p. 151.

<sup>72</sup> De Jonghe, *Belg. Dom.*, p. 130.

<sup>73</sup> A.M. Bogaerts, *Dominikanen der Nederlanden in de registers der magistergeneraal. Deel III*, Brussel, 1974, III, p. 91.

<sup>74</sup> De Jonghe, *Belg. Dom.*, p. 76.

<sup>75</sup> Simons, *Het pand*, p. 54.

<sup>76</sup> J. Decavele, *De dageraad van de reformatie in Vlaanderen (1520-1565)*, Brussel, 1975, p. 225-240.

van de broeders werden aangevallen, stelde het stadbestuur de dominicanen bovendien aan tot censors van de rederijkersteksten<sup>77</sup>.

In 1525 waarschuwde het provinciale kapittel van *Germania Inferior* tegen de leerstellingen van de Duitse hervormers. Het dreigde met strenge straffen voor de broeders die werken van Luther of van anderen, waarin de spot werd gedreven met het kloosterleven en de kerkelijke ceremonieën, bewaarden<sup>78</sup>. Alleen aan magisters in de theologie, aan inquisiteurs en professoren werd toegestaan geschriften waarin een verdachte leer werd voorgesteld, zelf te bezitten of ze bij personen buiten het klooster in bewaring te hebben<sup>79</sup>. Met verwijzing naar het algemeen kapittel te Lyon verbood het provinciaal kapittel te Zwolle van 1538 aan alle predikanten en professoren ketterse stellingen – inclusief lutherse – te verdedigen<sup>80</sup>.

Het werd echter aan de broeders niet enkel verboden reformatorische werken te lezen. Onder werken die het kloosterleven en de kerkelijke ceremonieën bespotten moeten we immers ook de werken van Erasmus rekenen. Het provinciale kapittel van 1531 verbood de paters de werken van Erasmus te lezen. Dit gold evenwel niet voor de magisters en de inquisitoren. Indien de jongeren dan toch hun smaak vonden in de *ornata dictio*, werden zij verwezen naar de klassieken, zoals Cicero, Quintilianus of christelijke schrijvers zoals Hiëronymus, Lactantius, Cyprianus en Augustinus. Hetzelfde kapittel schreef voor dat dominicaanse studenten van Leuven die hun studies verwaarloosden om zich uitsluitend op het humanisme en de schone letteren toe te leggen, moesten geweigerd worden<sup>81</sup>. De lectuur van klassieke auteurs werd niet totaal afgewezen maar ook niet echt aangemoedigd<sup>82</sup>. Werd het lezen van humanisten verboden voor de dominicanen, het lezen van kritieken op humanisten werd daarentegen sterk aangeraden. In het Gentse klooster bevond zich een handschrift met twee polemische traktaten uit 1513 en 1521 van Arnoldus van Tongeren (1468-1540) tegen Joannes Reuchlin (1455-1522). Arnoldus was rector van de universiteit van Keulen. Reuchlin was een humanist die zoals Erasmus nooit de reformatie heeft gesteund<sup>83</sup>. Het Humanisme was dus niet bepaald geliefd onder de leidinggevende dominicanen hoewel humanistische dominicanen wel bestonden. Lemaître heeft dit reeds aangetoond voor Frankrijk<sup>84</sup>. Van één dominicaan van het Gentse klooster is bekend dat hij een humanist was. Wilelmus Carnificis verzamelde Latijnse en Griekse werken in

<sup>77</sup> *Ibidem*, p. 196-203.

<sup>78</sup> Wolfs, *Acta*, p. 68.

<sup>79</sup> Wolfs, *Acta*, p. 140.

<sup>80</sup> Wolfs, *Acta*, p. 150.

<sup>81</sup> Wolfs, *Acta*, p. 112 en p. 149.

<sup>82</sup> M. De Reu, 'De geschiedenis en de rijkdommen van de Bibliothecae Dominicae', *Handelingen der Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent*, 50 (1996), p. 204.

<sup>83</sup> Thomas, 'Dominicanen in de Nederlanden voor 1550', p. 461-468.

<sup>84</sup> N. Lemaître e.a., *Les Dominicains en France devant la Réforme 1520-1563*, Parijs, 1998, p. 14.

## DE GENTSE DOMINICANEN IN DE REFORMATIE

de bibliotheken van de Nederlanden en haar buurlanden en maakte afschriften in een codex<sup>85</sup>.

### 5. De inquisitie

De dominicanen waren aanwezig op ketterprocessen en waren verwoede vervolgers van de reformatoren. Zij traden op als pauselijke inquisiteurs. Ook het Gentse klooster bezat belangrijke inquisiteurs. De inquisitie is natuurlijk geen fenomeen dat pas zijn intrede zal doen tijdens de reformatie. In de 13<sup>de</sup> en 14<sup>de</sup> eeuw werden er al duizenden kettters vervolgd, door vooral de dominicanen. Het Gentse klooster nam hier echter niet actief aan deel. De eerste inquisiteur van het Gentse klooster opereerde pas tijdens de 15<sup>de</sup> eeuw<sup>86</sup>. Nicolaus Jacquier zagen we reeds aan bod komen als auteur van publicaties waarin hij de vervolging van de hekserij aanmoedigt. Hij trad op als inquisiteur in Artesië, Rijsel en Doornik, maar dus ook te Gent (vanaf 1464). Hij was bovendien ook een tijdje actief als inquisiteur in Bohemië. Hij rekende af met de typische laatmiddeleeuwse ketterijen, zoals de Hussieten, die aanwezig waren in Noord-Frankrijk en Vlaanderen. Tijdens zijn opdracht als inquisiteur kwam hij ook in aanraking met hekserij<sup>87</sup>.

Alle andere inquisiteurs van het Gentse klooster opereerden tijdens de 16<sup>de</sup> eeuw en het begin van de 17<sup>de</sup> eeuw. Het klooster was zich zeer snel bewust van de dreiging die van de reformatie uitging. Nog voordat Luther zijn eerste stappen ondernam tegen de katholieke Kerk werd er een inquisiteur aangesteld. Daniël Alaert (?-1515) was actief als inquisiteur van 1509 tot 1515<sup>88</sup>. In de bestrijding van het lutheranisme, anabaptisme en calvinisme werden tijdens de 16<sup>de</sup> eeuw door het generaal of provinciaal kapittel tien inquisiteurs aangeduid. Het spreekt voor zich dat de orde hiervoor zeer geleerde lieden zocht. Van zes van de elf inquisiteurs in de 16<sup>de</sup> eeuw hebben we bewijzen dat zij gestudeerd hebben aan verschillende universiteiten. Niet toevallig vervulden zij ook andere belangrijke taken binnen de orde zoals lector, prior of provinciaal<sup>89</sup>.

De belangrijkste inquisiteurs waren bevoegd over een geheel bisdom en werden generale inquisiteurs genoemd. De beroemdste en meest gerenommeerde inquisiteurs waren Joannes Van den Bundere en Petrus de Backere. Joannes Van den Bundere werd in 1540 door het algemeen kapittel van de dominicanen

---

<sup>85</sup> A. Roersch. (BN). 'Vleeschouwer (Guillaume de), ou Carnifex, Carnificis, humaniste (?-1525 ?)', *Biographie Nationale*, XXVI, Brussel, 1936-1938, klm. 811-813.

<sup>86</sup> DAG, nr. 2039, f° 88.

<sup>87</sup> Bailey, 'A sabbat of demonologists', p. 120 en Arts, *De predikheeren*, p. 148.

<sup>88</sup> DAG, nr. 2039, f° 88, *Inquisitores haeretica praevitatis*.

<sup>89</sup> DAG, nr. 2039, f° 88 en A. De Meyer, 'Promotiones ff. praedicatorum ad gradus in universitate Lovaniensi (1563-1619)', *Archivum Fratrum Praedicatorum*, 2 (1932), p. 418-428; De Meyer, *Congrégation de la Hollande*, p. 371; Wolfs, *Acta*, p. 22 en p. 141-142 en Arts, *De predikheeren*, p. 164-173.

aangeduid als inquisiteur en zijn actieterrein reikte tot in het bisdom Doornik. Dit werd in 1542 bevestigd door de paus. Pieter de Backere was gedurende zijn leven prior over verschillende kloosters van de provincie en was sinds 1561 inquisiteur te Gent. Hij behaalde een doctoraat in de theologie te Leuven rond 1570<sup>90</sup>.

Zeer opmerkelijk is dat zij beiden bevriend waren met Viglius van Aytta (1507-1577). Viglius was een katholieke humanist uit Friesland die wel steeds trouw bleef aan Filips II, maar toch voorstander was van religieuze tolerantie. In tegenstelling tot Erasmus stond Viglius op goede voet met de dominicanen. In een brief aan Petrus de Backere in 1570 drukt hij zijn spijt uit over het feit dat er een gebrek was aan voorname en geleerde broeders in de dominicanenkloosters van Groningen en Leeuwarden. Daarom wenste hij dat de Backere uitstekende predikers naar Friesland zou sturen<sup>91</sup>. De inquisitie gaat echter moeilijk samen met de humanistische tolerantiegedachte. Ook Lemaître merkt op dat een humanistische achtergrond niet verzoenbaar was met het beroep van inquisiteur<sup>92</sup>. Blijkbaar was een vriendschap tussen inquisiteurs en een geleerde humanist echter niet onoverkomelijk.

Als gevolg van de inquisitie werden een groot aantal reformatoren, vooral in de tweede helft van de 16<sup>de</sup> eeuw, ter dood veroordeeld. Wanneer het vonnis eenmaal was uitgesproken ten nadele van de veroordeelde, was het werk van de dominicanen nog niet volbracht. Zij moesten als biechtvaders deze ter doodveroordeelden begeleiden. Hierbij trachtten ze de ketters nog te bekeren. Hiervan maakt Van Vaernewijck ons melding. Livinus Van den Bossche, Gents dominicaan en generaal prediker, en twee andere niet nadere genoemde dominicanen trachtten op 25 mei 1568 een anabaptist die werd geleid naar het schavot nog op het goede pad te brengen, maar hij antwoordde: "*dat zij al doen mochten dat zij wilden, haerlier rijcke en zoude nochtans niet langhe staen*". Van Vaernewijck vindt het eerder onzin wat de man beweert en neemt de verdediging van de dominicanenorde op zich. We citeren zijn kritiek op de uitspraak van de anabaptist: "*als oft haer penitente stranghe oordene een weeldich rijcke ware*". Zij vroegen hem zich te bekeren tot de katholieke Kerk, maar daar moest de anabaptist niets van weten. Hij werd vervolgens gemarteld en gedood<sup>93</sup>.

Toch waren er ook figuren die zich nog op het einde van hun leven bekeerden. Livinus van den Bossche was op 30 maart 1567 biechtvader van iemand die op het punt stond te worden opgehangen, Willem Rutsemeelis. Deze had, nog voor hij werd opgehangen, gebeden tot God. De dominicaan vergezelde hem tot aan het schavot en bad voor zijn ziel. Hij bad voor de overledene de psalm *de profundis*, een smeekbede van de mens tot God opdat hij hem zou verge-

<sup>90</sup> Quéatif en Échard, *Scriptores Ordinis*, II, p. 160-161 en Arts, *De predikheeren*, p. 164-179.

<sup>91</sup> Arts, *De predikheeren*, p. 164-179.

<sup>92</sup> Lemaître, *Les Dominicains en France*, p. 14-16.

<sup>93</sup> Van Vaernewijck, *Van die beroerlicke Tijden*, deel IV, p. 97.

ven. De biechtvader zei dat hij als een goed christen gestorven was volgens het katholieke geloof<sup>94</sup>. Op 17 juli 1568 is Van Vaernewijck getuige van de executie van twee officieren. Van Vaernewijck geeft dit voorbeeld om te wijzen op het contrast tussen een bekeerde veroordeelde en een niet-bekeerde. Het verschil was zeer zichtbaar. Peter Cappoen werd vergezeld door twee Alexianen, broeders uit een congregatie die zieken verzorgden, en daarbij had hij nog een biechtvader, Livinus Van den Bossche, bij zich. Bij het schavot had de biechtvader hem een houten kruis gegeven en voor zijn ziel gebeden, waardoor het voor Van Vaernewijck duidelijk was dat hij katholiek gestorven was. De bekeerling werd vervolgens door de twee Alexianen bij de dominicanen begraven. Dit in tegenstelling tot de andere ter doodveroordeelde die geen broeders of priester bij zich had<sup>95</sup>.

Soms gebeurde het, zoals Van Vaernewijck ons meldt, dat de Gentse dominicanen zich inspanden voor een bekeerde ketter om niet enkel zijn ziel maar ook zijn leven te redden. Dat was het geval met Franciscus Heuriblock. Ter verdediging had hij aangebracht dat hij boetvaardigheid had afgelegd voor alles. Sindsdien had hij de sacramenten van biecht en communie in de Sint-Niklaaskerk ontvangen. Hij had van de hertog vier dagen uitstel voor zijn vonnis gekregen om de waarheid van zijn onschuld aan te tonen. De Gentse dominicaan Joannes Van der Haeghen had volgens Van Vaernewijck op zijn knieën gesmeekt bij de hertog van Alva om deze bekeerling vrij te laten, waardoor hij nog verder uitstel had verkregen<sup>96</sup>.

Van Vaernewijck wilde hiermee aantonen dat de geestelijken nog meer bloedvergieten wilden vermijden en dat zij niet alle verdachte namen doorgaven. Het lijkt er echter sterk op dat de dominicanen de koninklijke inquisitie zeer sterk ondersteunden. We zien immers dat Pieter Titelmans (1501 – 5 sept. 1572), een koninklijk inquisiteur die op het hoogtepunt van de inquisitie van 1545 tot 1566 opereerde en uiterst meedogenloos was, bij voorkeur adviseerde inwon bij de dominicanen en voornamelijk deze van Gent<sup>97</sup>. Nog op 4 augustus 1559 gaf Filips II een extra beloning van 300 gulden aan het Gentse klooster voor hun hulp aan de inquisitie<sup>98</sup>. Daaruit kunnen we afleiden dat het Gentse klooster een inquisiteursnest was. We zagen dat een groot aantal kloosterlingen aangesteld werd als inquisiteur. Joannes Van den Bundere en Livinus de Mil (?-1563) werden zelfs op ongeveer hetzelfde tijdstip aangesteld als algemeen inquisiteur. Joannes Van den Bundere werd in 1540 door het generaal kapittel aangesteld als algemeen inquisiteur van het bisdom van Doornik en Livinus de Mil in 1542 van het bisdom van Terwaan. Deze laatste vervulde deze taak tot 1563<sup>99</sup>.

<sup>94</sup> *Ibidem*, deel III, p. 303-304.

<sup>95</sup> *Ibidem*, deel IV, p. 164.

<sup>96</sup> *Ibidem*, p. 16-17.

<sup>97</sup> Decavele, *De dageraad van de reformatie*, p. 14-17.

<sup>98</sup> *Ibidem*, p. 14-17.

<sup>99</sup> Arts, *De predikheeren*, p. 164-173.

Er zijn nog aanwijzingen bij Van Vaernewijck zelf, die erop wijzen dat de dominicanen de Spanjaarden die zich hadden gevestigd in Gent, eerder ondersteunden in hun strijd tegen de ketters. Joannes Van der Haeghen was aanwezig toen de Spanjaarden een ketter in zijn huis oppakten<sup>100</sup>. Hier functioneerde hij dus waarschijnlijk als een tipgever van de Spanjaarden. De Spanjaarden kregen bij hun vertrek uit Gent (op 24 juni 1568) de zegen van de dominicanen, waaronder Franciscus Ruyffelaert, die op dat moment prior was van het Gentse klooster. Ze gaven hen "menig kruisen" en wensten hen veel geluk in hun goddelijke strijd tegen de vijand. Dit moet zeer aanstootgevend geweest zijn voor de bevolking. De Gentenaren waren immers zeer blij met hun vertrek wegens de misdaden die zij tegen veel burgers hadden begaan<sup>101</sup>. Daartegenover staat dat de bedelorden op 11 oktober 1567 door het stadsbestuur naar de herzog van Alva werden gestuurd: zij moesten om verlichting smeken en zo verdere Spaanse misdaden proberen te voorkomen, aangezien de bevolking hier al sinds de Spaanse intrede van 30 augustus 1567 onder te lijden had<sup>102</sup>. Dit moeten we meer zien als een dienst die de bedelorden als onderhandelaars aan de stad boden, dan als een uiting van medelijden.

Tenslotte willen wij nog iets zeggen over de moeilijkheidsgraad van het beroep van inquisiteur. Lemaître schreef dat de inquisitie allesbehalve een eenvoudige taak was. Velen hielden het niet lang vol omdat er van inquisiteurs werd verwacht dat zij de waarheid in pacht hadden<sup>103</sup>. Petrus De Backere hield het wel lang vol als inquisiteur, maar in zijn grafschrift (dat hij zelf opgesteld heeft), vinden we bewijzen dat het ook voor deze zeer geleerde pater allermint een eenvoudige taak was. Op poëtische wijze beschrijft hij de dreigende reformatie die hem voorkwam als '*infestos scopulos et naufraga*', dreigende en schipbreukveroorzakende rotsen. Nooit is hij echter, zo beweert hij toch in hetzelfde grafschrift, afgedwaald van de waarheid. Dankzij het geloof kon hij zijn opdracht naar behoren uitvoeren en werd het vertrouwen dat men in hem had als inquisiteur niet geschonden<sup>104</sup>.

## 6. Een verlate herleving

Al deze strijdwapens tegen de reformatie zijn sterk gekoppeld aan de populariteit en onpopulariteit van de dominicanen. Hun strijd had immers geen enkel effect wanneer ze geen steun kregen van de bevolking. De dominicanen trachtten natuurlijk zieltjes te winnen. Tegelijkertijd konden deze wapens hun populariteit sterk doen afnemen. Hun verzet kon immers tegendraads werken. Hoe kunnen we de evolutie van de populariteit van de dominicanen gedurende de

<sup>100</sup> Van Vaernewijck, *Van die beroerlicke Tijden*, deel IV, p. 64-65.

<sup>101</sup> *Ibidem*, p. 133.

<sup>102</sup> *Ibidem*, p. 106-107.

<sup>103</sup> Lemaître, *Les Dominicains en France*, p. 16.

<sup>104</sup> Arts, *De Predikheeren*, p. 664-665.

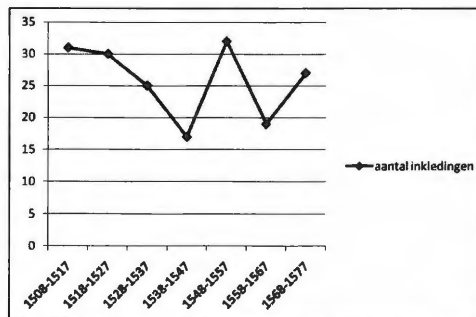


## DE GENTSE DOMINICANEN IN DE REFORMATIE

reformatie meten? We hebben hiervoor gebruik gemaakt van de intredecijfers. Het gaat hier om de periode van 1508, wanneer men begon met het noteren van intredes, tot 1577. De tabel hieronder geeft de evolutie weer van het aantal inkledingen in de periode 1508 tot 1577.

Tijd	Aantal inkledingen
1508-1517	31
1518-1527	30
1528-1537	25
1538-1547	17
1548-1557	32
1558-1567	19
1568-1577	27

Tabel 1: Aantal inkledingen in 1508-1577



Grafiek 1: Evolutie van het aantal inkledingen in 1508-1577<sup>105</sup>

Hier valt een sterk dalende trend op tot de periode 1538-1547, wanneer zich een halvering van het aantal intredes voordoet in vergelijking met onze beginperiode 1508-1517. Dit kunnen we moeilijk los zien van de reformatie die zich sterk doorzet. Deze schaarste aan roepingen was een algemeen en structureel probleem waarmee de Nederduitse provincie opgezadeld zat. De reformatie berokkende serieuze schade aan de dominicanen, waardoor de kloosters in de problemen raakten. Reeds in 1525 constateerde het kapittel van *Germania Inferior* voor het eerst dat er te weinig novicen waren in de kloosters en het schreef daarom voor dat in de toekomst jongere paters de functies binnen de kloostergemeenschap moesten overnemen die voordien door de novicen wer-

<sup>105</sup> Bron: DAG, nr. 2039, Professionlijst, f°2r°-10r°.

den vervuld<sup>106</sup>. Blijkbaar liet de invloed van de reformatie en haar kritiek – net als die van de humanisten – op de verschillende religieuze orden niet op zich wachten.

De kloosters wilden zich echter kost wat kost handhaven, waardoor ook minder bekwame personen werden aangetrokken. Het klooster mocht immers niet te klein zijn, aangezien de orde belang hechtte aan de grootte van haar kloosters. Vele Europese dominicanenkloosters waren reeds voor de inkrimping van het aantal intreden geneigd om de rekruteringsvoorwaarden (de novicen moesten humanioraonderwijs hebben genoten, een gehoorzaam karakter hebben en minimaal 18 jaar zijn) breed te interpreteren om hun kloosters voldoende groot te houden<sup>107</sup>.

Tegelijkertijd zien we dat in de 16<sup>de</sup> eeuw het klooster veel meer dan voorheen steunde op een zeer groot aantal lekenbroeders of *conversi* en dat dit ook procentueel toenam. De functies van procureur, curator, kleermaker en verpleger werden toevertrouwd aan de lekenbroeders. Deze broeders hadden geen priesterwijding ontvangen en waren veel minder geleerd. Zij moesten zich dan ook toeleggen op de praktische aangelegenheden binnen een klooster<sup>108</sup>. Dankzij het *necrologium* kunnen we berekenen hoeveel lekenbroeders in de periode 1456-1578 overleden zijn. We komen tot de vaststelling dat toen 46 lekenbroeders, van de 184 broeders opgenomen in het *necrologium*, omkwamen. Eén vierde van de kloosterlingen was dus in deze periode een lekenbroeder<sup>109</sup>. Uit de momentopname, opgesteld door de calvinistische republiek, leren we bovendien dat in 1578 12 van de 52 kloosterlingen geen priesterwijding hadden ontvangen<sup>110</sup>. Dit is 23 % van de totale populatie. In de periode 1261-1350 ging dit echter slechts om iets meer dan 10% van de kloosterbevolking<sup>111</sup>. We zien hier dus een frappante toename. In tegenstelling tot de periode 1261-1350, wanneer het percentage schommelt rond de 10 %, is er gedurende de periode 1451-1600 sprake van grote wijzigingen (zie tabel 2 en grafiek 2). De grote toename deed zich pas voor vanaf 1500. Voor 1500 merken we echter al een serieuze piek in de periode 1471-1490. Maar dit wil niet zeggen dat er in deze periode een speciaal groot aantal lekenbroeders was. In de periode ervoor werden er immers in het *necrologium* bijna geen *conversi* opgenomen. Het is dan ook niet vreemd dat er in de daaropvolgende periode meer sterfgevallen waren. Sowieso had een klooster immers toch een aandeel van ongeveer 10% lekenbroeders nodig om in de praktische zaken te voorzien. Deze *conversi* werden om een moeilijk te verklaren reden dus ouder. In de jaren 1480 was er sprake van een crisis in de Nederlanden door oorlog, pest en hongersnood. Hierdoor kwam een erg groot aantal lekenbroeders om. De periode 1491-1510

<sup>106</sup> Wolfs, *Acta*, p. 72.

<sup>107</sup> Hinnebusch, *The history of the Dominican Order*, p. 282-288.

<sup>108</sup> De Meyer, *La congrégation de Hollande*, CXI.

<sup>109</sup> DAG, nr. 2039, *Necrologium*, f°6r°-13r°.

<sup>110</sup> SAG, reeks 94 bis, nr.12, f°34v°-35v°.

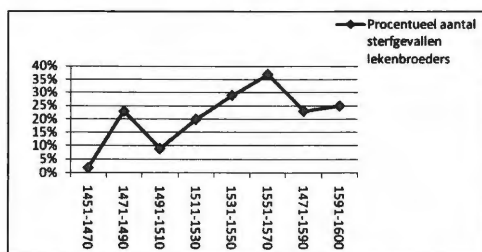
<sup>111</sup> Simons, *Stad en apostolaat*, p. 149-152.

## DE GENTSE DOMINICANEN IN DE REFORMATIE

kende nog een gemiddelde van 10%. Het klooster van Hamburg bezat in 1505 ook 10% lekenbroeders. Dit was de internationale maatstaf voor een dominicanenklooster<sup>112</sup>. Maar vanaf dan zien we een zeer scherp stijgende trend tot in de periode 1551-1570, wanneer er niet minder dan 37% lekenbroeders sterven, waarna het weer daalt, maar het schommelt toch nog steeds rond 25%<sup>113</sup>. Deze enorme toename zegt zeer veel over de labiele toestand in het klooster. Veel heeft het te maken met een rekruteringsstekort, waar het klooster zoals we zagen zeker in de eerste helft van de 16<sup>de</sup> eeuw mee te maken kreeg. Natuurlijk is het ook een zeer goede indicatie voor de verzwakking van de regel in deze periode. De orde had immers steeds geprobeerd het aantal lekenbroeders binnen de perken te houden. Maar uiteindelijk slaagde het klooster daar echter in het geheel niet in. Er zijn zelfs bewijzen dat de ouders van een lekenbroeder, Joannes Doelaeghe, hem in ruil voor geld naar het Gentse klooster hadden gestuurd<sup>114</sup>. Het klooster was dus in een moeilijke periode terechtgekomen.

Periode	Procentueel aantal sterfgevallen lekenbroeders
1451-1470	2%
1471-1490	23%
1491-1510	9%
1511-1530	20%
1531-1550	29%
1551-1570	37%
1471-1590	23%
1591-1600	25%

Tabel 2: Procentueel aantal sterfgevallen van lekenbroeders (1451-1600)<sup>115</sup>



Grafiek 2: Procentueel aantal sterfgevallen van lekenbroeders (1451-1600)<sup>116</sup>

<sup>112</sup> Hinnebusch, *The history of the Dominican order*, p. 289.

<sup>113</sup> SAG, reeks 94 bis, nr.12, f°34v°-35v°.

<sup>114</sup> SAG, *Predikheren* Reeks VI, Onderhoudsgeld 1579-1583.

<sup>115</sup> Bron: Archief Dominicanen, nr. 2039, *Necrologium*, f°6r°-13r°.

<sup>116</sup> Bron: Archief Dominicanen, nr. 2039, *Necrologium*, f°6r°-13r°.

De Nederduitse provincie maakte zich natuurlijk zorgen over de sterke rekruteringsafname en het hoge percentage van lekenbroeders. Daarom spoorde het in 1538 de priors van haar kloosters aan om met de grootste inspanning ervoor te zorgen dat deugdzame jongemannen het kloosterkleed aannamen<sup>117</sup>. Tien jaar later, in 1548, is het vraagstuk, zoals we in ieder geval tot de periode 1538-1547 ook zien in het Gentse klooster, nog ernstiger geworden. De bepaling van 1538 wordt dan nog veel sterker beklemtoond. Men herinnert hier ook aan de drie rekruteringsstandaarden<sup>118</sup>. In deze bepalingen wordt tegelijkertijd ook benadrukt dat men deze jongeren niet de gelegenheid mocht geven doeleloos heen en weer te lopen of rond te zwerven. Men moest er daarentegen voor zorgen dat ze zich toelegden op studie en geestelijke oefeningen<sup>119</sup>. Wolfs veronderstelt dat naast de reformatorische kritiek, de kritiek van Erasmus op de dominicanen een oorzaak was van de afname van het aantal intreden in de Nederduitse provincie. De dominicanen waren zich zeer goed bewust van de dreiging die uitging van de werken van Erasmus<sup>120</sup>.

Tegelijkertijd zal de ongunstige periode voor de Gentenaars op politiek vlak ook meegespeeld hebben. Tussen 1537 en 1540 waren de Gentenaars in opstand gekomen tegen Karel V. Degenen die zich antiklerikaal opstelden, beschuldigden de dominicanen ervan de antiketterse plakkatens van Karel V ingefluisterd te hebben<sup>121</sup>. Hiermee verwezen ze natuurlijk naar de sterke band die de dominicanen onderhielden met de vorsten. We hebben al vermeld dat de vorstelijke inquisiteur Pieter Titelmans hen inderdaad geregeld raadpleegde in verband met het geloof van de stedelingen. Het kan ons dan ook niet verbazen dat met de opstand tegen Karel V van 1537 tot 1540 ook de haat tegenover de dominicanen hoogtij vierde. Dit antiklerikalisme was op dat moment van een zodanige omvang dat Andreas de Scheppere, een Gents dominicaan die volgens het *necrologium* veel gepredikt had, in een preek die hij had gehouden op 10 september 1539, zei dat hij de spoedige uitdrijving van de religieuzen verwachtte en in zijn verbeelding de kloosters in vlammen zag opgaan<sup>122</sup>.

In de periode 1548-1557 krijgen we een belangrijke toename van het aantal inkledingingen en komen we terug op het peil van de periode 1508-1517, dus nog vóór de reformatie. Deze evolutie is in ieder geval bijzonder opmerkelijk. Ondanks de hevige reformatorische en humanistische kritiek is er sprake van een relance bij de Gentse dominicanen. Deze relance hadden de dominicanen te danken aan de katholieke reformatie die zich met het Concilie van Trente in deze periode inzet. Het klooster bracht in diezelfde periode grote predikers en auteurs voort; hierbij waren vooral Joannes Van den Bundere en Petrus de

<sup>117</sup> Wolfs, *Acta Germania Inferior*, p. 150.

<sup>118</sup> *Ibidem*, p. 150.

<sup>119</sup> *Ibidem*, p. 150.

<sup>120</sup> S.P. Wolfs, 'Dominicanen en de Colloquia van Erasmus', *Nederlands Archief voor Kerkgeschiedenis*, 61 (1981), 1, p. 70-74.

<sup>121</sup> Van Vaernewijck, *Van die beroerliche Tijden*, deel I p. 117-119.

<sup>122</sup> SAG, *Bouc van den Crime*, 1538-1539, f° 122 v°.

## DE GENTSE DOMINICANEN IN DE REFORMATIE

Backere van groot belang. Dit waren belangrijke dominicanen die als predikers maar ook als publicisten een grote invloed hadden op hun publiek en veel succes oogstten. Hoewel we zeker niet willen gezegd hebben dat de haat onder de bevolking verzwakt was, kunnen we wel vaststellen dat de dominicanen meer vurige aanhangers kregen. De haat zou echter nog versterken in de 2<sup>de</sup> helft van de 16<sup>de</sup> eeuw door hun radicale aanvallen tegen de ketters. In een volgende periode 1558-1567, werden de dominicanen immers zelfs het voorwerp van geweld en zakte het intredegetal terug de dieperik in tot 19 kloosterlingen. In de periode rond de Beeldenstorm was het dan ook allesbehalve aantrekkelijk om toe te treden tot het klooster. Het katholieke publiek stond achter zijn predikers zoals Joannes Van der Haeghen maar reageerde tezelfdertijd ook angstig op een mogelijke aanslag. Mogelijks waren de jonge katholieken te bang om zelf het dominicanenkleed aan te trekken. Toch wisten de dominicanen in de periode 1568-1577 ondanks de crisisperiode terug een redelijk aantal nieuwe leden aan te trekken, namelijk 27. In 1577 werd de calvinistische republiek opgericht. De positie van de dominicanen werd dan onhoudbaar. Ze werden beschimpt en vernederd, waarna ze in 1578 verjaagd werden uit hun klooster.

### 7. Toetsing aan de internationale literatuur

Laten we nu eens kijken naar de bevindingen in de internationale literatuur wat betreft de bestrijding van de reformatie door de dominicanen en andere bedelbroeders en hieraan onze bevindingen toetsen. N. Lemaître onderscheidt voor Frankrijk drie fasen in de dominicaanse reactie op de reformatie. De dominicanen kozen in de eerste fase vanaf ca. 1520 nog niet voor de harde strijd en gaven eerder de voorkeur aan een stille reactie. Als we kijken naar onze gegevens, dan blijkt daarentegen dat de Gentse dominicaan Joannes Van den Bundere vanaf de start van de reformatie de lutherse geschriften veroordeelde. De Gentse dominicanen hebben ook niet lang gewacht om een inquisiteur aan te stellen. Maar wat betreft de antiketterse publicaties bleven de dominicanen dan nog in gebreke. In de tweede fase vanaf ca. 1530 namen de broeders hun positie in: voor of tegen de reformatie. Zij die duidelijk kozen voor de verdediging van de katholieke Kerk, ontpopten zich tot inquisiteurs. Anderen bestreden de ketterij met woorden en zochten de controverse op. Lemaître merkt op dat in deze fase de dominicanen zich nog relatief zwak verdedigden tegenover de dreiging van de reformatie. De grootste theologen kozen voor het Latijn in het dispuut met de reformatoren en maakten zelden gebruik van de volkstaal. Het is mogelijk dat deze theologen de impact van de reformatie sterk onderschat hebben. We vinden voor deze periode bij de Gentse dominicaan geen dominicanen die antiketterse geschriften publiceerden, ook niet in het Latijn. Devotionele geschriften zowel in het Latijn als in de volkstaal, vinden we daarentegen wel voor 1540 terug. In de derde fase die vanaf 1540 wordt ingezet, gaan de Franse dominicanen echter "bijten". Ze

maakten volop gebruik van drukwerken. Deze waren in het Frans opgesteld en met vuur geschreven. Vanaf dan wordt de contrareformatie volop ingezet met het Concilie van Trente (1545-1563), dat voorzag in een uniforme woordenschat, die de uitdrukingskracht van de dominicanen versterkte<sup>123</sup>. Als we echter naar het Gentse klooster kijken zullen de dominicanen toch pas beginnen “bijten” in de tweede helft van de 16<sup>de</sup> eeuw. De situatie in de Nederlanden was dan ook verschillend van deze in Frankrijk.

J. Pollmann stelt dat de predikers zich in Frankrijk in de tweede helft van de 16<sup>de</sup> eeuw, zowel in Parijs als in de provincies, onderscheidden door radicale prediking en dat ze de parochianen aanzetten tot geweld. De furieuze clerus schreef er ook opruimende traktaten tegen de ketterij. In de Nederlanden zal de aanval van de clerici volgens haar echter veel moeizamer verlopen. Volgens Van Vaernewijck konden de katholieke clerici het probleem van de ketterij niet oplossen, door een gebrek aan katholiek drukwerk, terwijl de ketters daarentegen wel zeer veel werken uitbrachten. Pollmann vraagt zich echter af of dit correct is. Volgens haar is de indruk van Van Vaernewijck dat de katholieke clerici niet schreven sterk overdreven. Het gaat echter vooral om devotieel materiaal, terwijl drukken met argumenten tegen ketterij heel beperkt bleven. Vanaf het begin van de jaren 1560 schonken de Nederlandse katholieke auteurs meer aandacht aan de ketterij, hoewel het aantal publicaties veel lager lag dan in Frankrijk. Tot 1566 werden anti-ketterse geschriften vooral in het Latijn geschreven<sup>124</sup>. Petrus de Backere was er dus in vergelijking met de medebestrijders van de reformatie uit de Nederlanden, vrij vroeg bij. Reeds in 1557 vertaalde hij een werk van Joannes Van den Bundere gericht tegen een Nederlandse protestantse prediker, naar het Nederlands<sup>125</sup>. In een ander boek uit 1558 heeft hij het ook over de ketters<sup>126</sup>.

Er bestond een opvallende onzekerheid bij de katholieke clerici over de zin van het lesgeven aan leken over ketterij. In de vroege jaren 1520 werd besloten om Luther niet langer meer te vernoemen in preken, maar de klemtoon te leggen op de conservatieve katholieke visie. Door de aanvallen op Luther in hun preken, maakten de dominicanen het publiek enkel nieuwsgierig. De meeste bedelorden zullen deze strategie toepassen, zowel in Frankrijk als in de Nederlanden. Ook de Franse parochieclerici stonden er in het begin weigerachtig tegenover om in hun moedertaal ketterijen aan te vallen, maar tegen 1550 begon dit te veranderen. In het begin van de reformatie schreven de meeste bedelorden in het Latijn, waardoor de impact van hun geschriften zeer

<sup>123</sup> Lemaitre, *Les Dominicains en France*, p. 1-8.

<sup>124</sup> J. Pollmann, ‘Countering the Reformation in France and the Netherlands: clerical leadership and catholic violence 1560-1585’, *Past and Present*, 190 (2006), p. 98-100.

<sup>125</sup> *Den scilt des gheloofs ghemaect by broeder Jan Van den Bundere, van de Predicaren ordin., ondersucker des H. Christen gheloofs, teghen 't feninich ghescut Joannis Anastasii Veluani*, Gent, 1557.

<sup>126</sup> *Sommighe vriendelicke ende zeer hertelicke minnebriefkens tusschen de leerende Ziele ende Alethia*, gedrukt Gent, 1558.

beperkt bleef en ze er niet in slaagden om een passend antwoord te formuleren op de reformatorische uitdaging<sup>127</sup>.

Desondanks zal men in Frankrijk wel een agressieve campagne voeren tegen de ketterij, in tegenstelling tot in de Nederlanden. Pollmann wijst er op dat zowel de Nederlandse als de Franse clerici ketterij beschouwden als straf van God voor de zonden van de decadente samenleving. Deze penitentiële interpretatie van de reformatiedreiging was niet nieuw. Het domineerde de antiketterijpreken van vóór 1566. In Frankrijk zal men er echter in slagen om de penitentiële antiketterijprediking om te vormen tot een agressieve boodschap. Hierbij moedigde de Franse clerus de katholieken aan om actie te ondernemen tegen de ketters. In de Nederlanden werden echter de eigen tekortkomingen beklemtoond. De klerikale penitentieboodschap resulteerde in de Nederlanden dus niet in een oproep tot gezamenlijke actie<sup>128</sup>. Ook in de prediking van Joannes Van der Haeghen zat zeer sterk de penitentieboodschap. Hij beklomg zich over de zwakte van het geloof van de katholieken en beschouwde de ketterij als een noodzakelijk kwaad om de katholieken de ogen te openen. Hoewel hij de reformatoren ook niet spaarde in zijn preken, zien we echter niet dat hij de katholieken opriep actie te ondernemen tegen de ketters.

Pollmann wijst nog op een ander middel dat de katholieke geestelijken pas heel laat hebben gebruikt in de strijd tegen de ketterij, namelijk de antiketterse broederschappen. Rygerman richtte in 1574 een broederschap op dat de belastering van de naam van Christus moest beletten<sup>129</sup>. In Frankrijk zien we dat dergelijke antiketterse broederschappen al voorkomen in 1560. Zulke broederschappen zijn natuurlijk het perfecte instrument om de katholieken op te zetten tegen de ketters. In de Nederlanden heeft men hier vooral vanaf 1580 het nut van ingezien<sup>130</sup>. Pollmann wijst voornamelijk op de zwakte van de bedelorden in de bestrijding van de reformatoren ten gevolge van hun zwaar beschadigde populariteit. Ze stelt dat ook in Frankrijk de bedelorden niet overal even sterk stonden, maar zij grepen de ketterij aan om hun noodzakelijkheid te demonstreren. In de Nederlanden slaagden de bedelorden er volgens Pollmann niet in om deze kans te grijpen. Ze beklemtoont voornamelijk de zwakte van de franciscaanse observanten<sup>131</sup>. De dominicaanse prediker Joannes Van der Haeghen toont zich echter volgens ons allesbehalve zwak, aangezien Van Vaernewijck wijst op zijn belang in de strijd tegen de reformatie in Gent. Hij lokte ook een zeer groot publiek. Ondanks de vele kritiek die hij zowel vanuit katholieke als van reformatorische hoek kreeg, was hij een populair prediker. Petrus de Backere werd nog meer geloofd om zijn moedige strijd tegen de reformatie. Pollmann overdrijft dus de zwakte van de Nederlandse bedelorden. Van Vaernewijck wijst juist op het gebrek aan andere degelijke katholieke

<sup>127</sup> Pollmann, 'Countering the Reformation', p. 102-104.

<sup>128</sup> *Ibidem*, p. 104-111.

<sup>129</sup> Arts, *De predikheeren*, p. 176-178 en De Jonghe, *Belg. Dom*, p. 76.

<sup>130</sup> Pollmann, 'Countering the Reformation', p. 115.

<sup>131</sup> *Ibidem*, p. 116.



predikers. Zeker onder de parochieclerus moet er sprake zijn geweest van een schrijnend gebrek, aangezien Van der Haeghen op de belangrijke kerkelijke feestdagen tijdens eucharistievieringen werd uitgenodigd om te prediken in de belangrijke kerken van Gent. De reformatoren hadden veel meer ijverige predikers. Volgens Pollmann waren de franciscaanse observanten zwak omdat prediking tegen de laksheid van de lokale overheid zelfmoord zou betekend hebben<sup>132</sup>. Van der Haeghen bezat daarentegen wel degelijk de durf om de overheid te bekritisieren in verband met de geldigheid van de Duitse munt als betaalmiddel in de Nederlanden. Er waren ook lieden die beweerden dat hij het stadsbestuur had beledigd. Zeer opvallend is ook dat één en dezelfde dominicaan verschillende wapens hanteerde in strijd met de reformatoren. De inquisiteurs, Joannes Van den Bundere en Petrus de Backere, publiceerden bijvoorbeeld antiketterse werken, maar trokken ook op de preekstoel ten strijde tegen de reformatoren. Inquisiteurs waren immers meer dan eender wie bezig met het aanwijzen van en het zoeken van bewijzen voor de dwalingen van de reformatoren. De inquisiteurs waren ook perfect geplaatst om op zoek te gaan naar verboden werken en er argumenten tegen te formuleren.

Pollmann stelt ook dat de populariteit van de dominicanen zeer zwaar beschadigd was. Vanaf 1528-1537 was er in het Gentse klooster en in de gehele Nederduitse provincie inderdaad sprake van een structurele crisis. Vanaf 1520 veranderde de houding van de stedelingen en de stedelijke overheid en daalde hun populariteit<sup>133</sup>. We kunnen stellen dat dan alle bedelorden in Frankrijk en de Nederlanden een identiteitscrisis doormaakten. Hun faam bij de stedelingen en de stedelijke overheden in de Nederlanden was niet bijzonder groot door de belastinguitzondering waarvan ze konden genieten. De bedelorden botsten vervolgens met de stedelijke overheden over taken zoals liefdadigheid en scholing. Tijdens de reformatie zal de positie van de bedelorden nog verslechteren door het succes van Erasmus' satires op de bedelorden. De rederijkers uitten eveneens kritiek in hun toneelstukken. Daarnaast was er hun betrokkenheid bij de inquisitie, wat hen vanzelfsprekend allerminst populair maakte<sup>134</sup>. Het Gentse klooster kwam er echter ook wonderwel bovenop in de tweede helft van de 16<sup>de</sup> eeuw. Zoals N. Lemaître stelde voor Frankrijk vanaf 1540, gingen ook de Gentse dominicanen vanaf de tweede helft van de 16<sup>de</sup> eeuw 'bijten' en dit had een groot effect op de bevolking<sup>135</sup>. Enerzijds was er een belangrijk deel van de bevolking waarbij de haat tegenover de dominicanen enkel en alleen maar toenam, anderzijds waren er katholieken die zich juist aangetrokken voelden tot dit radicalisme en hen steunden. M. C. Armstrong heeft een sterk vergelijkbaar verhaal verteld over de franciscaanse observanten in Frankrijk. De katholieken gingen meer en meer vertrouwen op deze predi-

<sup>132</sup> *Ibidem*, p. 117.

<sup>133</sup> B. Roest, 'Franciscans between observance and reformation: the Low Countries (ca. 1400-1600)', *Franciscan Studies*, 63 (2005), p. 434.

<sup>134</sup> Pollmann, 'Countering the Reformation', p. 114-115.

<sup>135</sup> Lemaître, *Les Dominicains en France*, p. 1-8.

## DE GENTSE DOMINICANEN IN DE REFORMATIE

kers. Hun noodzakelijkheid werd hiermee sterker in de verf gezet<sup>136</sup>. Crisissen zijn echter vaak desastreus voor de rekrutering, zelfs wanneer het klooster een herleving doormaakt, zo ook in de periode rond de Beeldenstorm. De daling in de rekrutering duidt dus niet op een structurele populariteitscrisis zoals in de eerste helft van de 16<sup>de</sup> eeuw. Nadien zien we immers dat het aantal wijdingen opnieuw toeneemt. Daarna volgt echter nog een scherpere crisis wanneer de kloosterlingen in 1578 als gevolg van de oprichting van de calvinistische republiek worden verjaagd.

We kunnen dus stellen dat de dominicanen een belangrijke politieke en religieuze rol speelden in het 16<sup>de</sup> eeuwse Gent. Op verscheidene manieren trachtten zij de reformatie, die er zich snel verspreidde, te bestrijden. Ze predikten en publiceerden geschriften. Daarnaast richtten ze ook broederschappen op en traden op als inquisiteurs. Belangrijk hierbij was dat ze vanaf de tweede helft van de 16<sup>de</sup> eeuw terug konden genieten van steun bij een deel van de bevolking. Er was sprake van een verlate herleving bij de Gentse dominicanen.

---

<sup>136</sup> M.C. Armstrong, *The Politics of Piety: franciscan Preachers during the Wars of Religion, 1560-1600*, Rochester, 2004, p. 180.